

Adel in het Westerkwartier in de late Middeleeuwen

Redmer Alma

In *Virtus* is al vaker aandacht besteed aan de Ommelander adel in de late Middeleeuwen. Het Westerkwartier kwam er doorgaans nogal bekaaid van af omdat het moeilijk is de adel in dat gebied in kaart te brengen - als er al een samenhangende adelsgroep zou hebben bestaan. In dit artikel wordt onderzocht in hoeverre het mogelijk is een groep personen en families te onderscheiden die in hun tijd als adel in het Westerkwartier golden.

In de late Middeleeuwen en de vroege Nieuwe Tijd werd de adel in de Friese landen aan beide zijden van de huidige staatsgrens grotendeels gevormd door hoofdelingen. Aan de betekenis van deze titel zijn al vele studies gewijd en dan vooral aan de vraag of de hoofdelingen als adel beschouwd moeten worden. Een van de weinige dingen waar alle onderzoekers het met betrekking tot hoofdelingen over eens zijn, is dat de betekenis van de titel per periode en per gebied verschilde.¹ Van de vijftiende- en zestiende-eeuwse hoofdelingen in de Ommelanden hebben we destijds aannemelijk gemaakt dat zij als adel beschouwd kunnen worden.² Op zich is dat geen opzienbarendere conclusie; de Friese gebieden, en de Ommelanden in het bijzonder, zouden een uitzondering te midden van de rest van Europa zijn, als zij niet een adelstand gekend zouden hebben. Sinds een kleine eeuw wordt echter het bestaan van een middeleeuwse adel in de Ommelanden in het bijzonder en in de Friese landen in het algemeen betwijfeld en hoewel de argumenten van de protagonisten van deze stelling reeds dikwijls en overtuigend weerlegd zijn, is het nog steeds een wijdverbreide mening dat de Ommelander adel uit niets anders bestond dan rijke landbouwers die zich ten koste van de veelgeroemde Friese Vrijheid boven hun standgenoten wisten te verheffen. Hoewel de bewijslast voor een situatie die zozeer afwijkt van elders, in feite bij de verdedigers van die hypothese zou moeten liggen, ziet de onderzoeker zich geconfronteerd met een heersende opvatting die hem dwingt het vanzelfsprekende te bewijzen.

¹ Zie een overzicht van de verschillende visies in H. Feenstra, *Adel in de Ommelanden. Hoofdelingen, jonkers en eigenridders van de late Middeleeuwen tot de negentiende eeuw* (Groningen, 1988) 17-24.

² R.H. Alma, 'De Ommelander adel in de late Middeleeuwen', *Virtus*, II (1994-1995) 23-33.

Ten aanzien van de hoofdelingen in de Ommelanden hebben we hun adellijk karakter geadstrueerd door te bezien in hoeverre de dragers van die titel huwelijkspartners vonden binnen de eigen kring. Omdat dit inderdaad in hoge mate het geval was, blijkt dat de groep sterk gesloten was, en dat maakt aannemelijk dat de titel in ieder geval ten dele op geboorte gebaseerd was. Immers, als dat niet het geval was, zouden we meer huwelijken van hoofdelingenkinderen met personen moeten vinden die over evenveel goederen, rechten of aanzienlijke huizen beschikten als de hoofdelingen. Bij dit onderzoek lag de nadruk op Hunsingo en Fivelingo, omdat de titel hoofdeling daar voornamelijk gevonden wordt; met betrekking tot Humsterland, Langewold en Vredewold hebben we de vraag over de geslotenheid van de groep destijds onbeantwoord gelaten. In die gebieden, alsmede in het ten westen van het Reitdiep gelegen Middag wordt de titel vóór 1600 weinig gevoerd. De methode die we destijds hebben gehanteerd, waarbij we uitgingen van het voeren van de titel hoofdeling, kan daarom niet zonder meer toegepast worden met betrekking tot dit gebied.

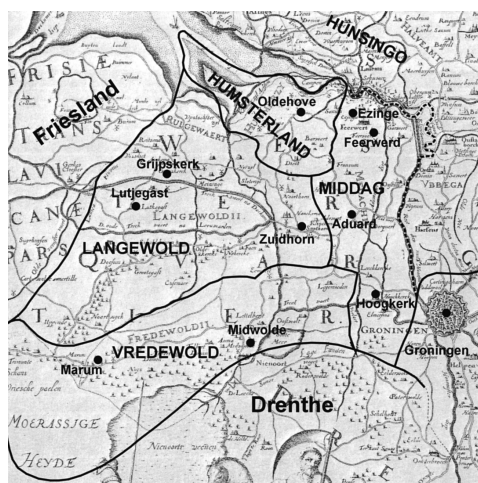
Vermoedelijk Ivo Fritema en zijn familie. Olieverfschilderij door de Monogrammist van Valenciennes, omstreeks 1535 (foto John Stoel, Groninger Museum)

Kader

De Ommelanden zijn vanouds verdeeld in verschillende zelfstandige landschappen. In het westen vinden we Humsterland, Langewold en Vredewold en direct ten oosten daarvan Hunsingo, waarvan het ambt ten westen van het Reitdiep Middag heette. In de loop van de vijftiende eeuw wordt het lot van het ambacht Middag in toenemende mate verbonden met dat van de ten westen daarvan gelegen landschappen, terwijl de band met het overkoepelende Hunsingo losser wordt. In latere eeuwen wordt dit hele gebied tussen Reitdiep en Lauwers aangeduid als Westerkwartier en dat is ook de naam die wij in dit artikel zullen toepassen op het hele Ommelander gebied ten westen van het Reitdiep, hoewel de naam pas in de loop van de vijftiende eeuw in zwang kwam.

De te onderzoeken periode beslaat de vijftiende en zestiende eeuw, waarbij de nadruk ligt op de tijd rond 1500. Juist met betrekking tot die jaren beschikken we over contemporaine getuigenissen en zijn we relatief goed ingelicht over de genealogische verhoudingen. Vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw onderscheidt de ontwikkeling

Het Westerkwartier in de late Middeleeuwen
(tekening: Lammert Leertouwer)

van de adel in het Westerkwartier zich weinig meer van die in Hunsingo en Fivelingo. Het Westerkwartier is een boeiend onderwerp van onderzoek, omdat de onduidelijkheid ten aanzien van het bestaan van een samenhangende adelsgroep de onderzoeker dwingt na te denken over de fundamentele vraag wat adel precies is. Het begrip adel suggereert een tweedeling in de maatschappij: men behoort ertoe of niet. Het belangrijkste aspect van het concept van adel is de vererfbaarheid. Wie als adellijk wordt beschouwd, wordt geacht van adellijke voorouders af te stammen. Als dat niet in historische zin het geval is, kan deze deficiëntie worden opgeheven door een adelsverlening door een persoon of instantie wiens bevoegdheid daartoe erkend wordt. In het verleden, toen het historisch besef nog niet zo algemeen ontwikkeld was als vanaf de negentiende eeuw, werd door een verheffing in feite de fictie gecreëerd van een adellijke stamboom. Wanneer men een tijdgenoot karakteriseerde als adellijk, gaf men een oordeel over de persoon met als achterliggende gedachte een impliciet en al of niet op fictie gebaseerd oordeel over diens voorgeslacht of familie.

Een belangrijke kwestie die ons bij de studie naar de grondslagen van de adel bezig moet houden, is de vraag waar de adeldom op gebaseerd is. Wanneer iemand als adellijk aangeduid wordt, kan dat op grond van zijn eigen, nieuw verworven positie zijn (eventueel in gang gezet door de laatste generaties vóór hem) of ontleend zijn aan zijn eigen afstamming of die van zijn echtgenote, al of niet verbonden aan de eigendom van bepaalde goederen. Een nog te weinig systematisch onderzocht maar belangrijk fenomeen is dat van latente adel: het besef dat men tot de adel behoort, zonder dat dat geëffectueerd is in de maatschappij waarin men verkeert. Dat besef is doorgaans gebaseerd op een al of niet fictieve afstamming van personen die wel tot de adel gerekend worden. Het verschijnsel van de latente adel is van alle tijden; zelfs tegenwoordig kent het Nederlandse adelsrecht *de facto* het begrip ‘sluimerende adeldom’, dat een puur juridisch effect heeft.³ Het begrip wordt toegepast op personen wier voorouders tot de

³ Men vergelijk R.P.N. Coenraad, ‘Het Nederlandse adelsrecht. Een staatsrechtelijk overzicht van het vigerende adelsrecht’, *Virtus*, XI (2004) 118-171, waarin regelmatig in die zin sprake is van (het recht op) adeldom.

Nederlandse adel behoren en die zelf daarvan om bepaalde redenen geen lid zijn (bijvoorbeeld omdat een voorvader vrijwillig afzag van zijn lidmaatschap). Latente adel is in feite binnen het recente Nederlandse adelsrecht een fundamenteel verschijnsel dat impliciet nog een grotere rol speelt dan op het eerste gezicht lijkt. De meeste, zoniet alle, erkenningen van de laatste twee eeuwen zijn in feite verleend op grond van latente adeldom: vóór 1795 - en dat kan in sommige gevallen zelfs op een periode van enkele eeuwen eerder betrekking hebben - werden de voorouders van de erkenden geacht te behoren tot de adel en dat schiep een recht voor de nazaten dat niet teniet ging indien de tussenliggende generaties aan hun adeldom geen maatschappelijke of juridische invulling konden geven.

Juist in de geschiedenis van de Ommelander adel lijkt het concept van latente adel een vruchtbare verklaring op te leveren voor schijnbare discontinuïteiten in zijn geschiedenis. In de loop van de zestiende eeuw verschijnen betrekkelijk veel personen als hoofdeling in de Ommelanden wier (schoon)ouders of grootouders die titel niet lijken gevoerd te hebben. Uit de nauwkeurige analyse van degenen die als hoofdeling genoemd worden, blijkt dat we dit niet altijd kunnen wijten aan lacuneuze bronnen die toevallig zwijgen over de status van de directe voorouders. Van verschillende van de schijnbaar nieuwe hoofdelingen is echter bekend dat zij in de vijftiende eeuw of eerder wel degelijk over voorouders beschikten die als zodanig voorkomen. In het geval van de geslachten Alberda, Fraylema en Aulsema lijkt het er zelfs op dat zij hun zestiende-eeuwse 'opkomst' mede ontlenen aan het feit dat zij in mannelijke lijn van een voornaam *casu quo* adellijk geslacht in de veertiende eeuw afstamden.⁴ In het geval van deze en andere families zijn er sterke aanwijzingen dat zij hun latente adeldom pas in de zestiende eeuw hebben kunnen effectueren, niet omdat zijzelf rijker of aanzienlijker werden, maar omdat de veranderingen in de maatschappij het mogelijk maakten daar invulling aan te geven. Aan het eind zullen we op deze problematiek terugkomen in het licht van de geschiedenis van de Westerkwartierder adel.

Contemporaine getuigenissen

Uit het voorgaande blijkt dat adeldom een zeer persoonlijk bepaald aspect heeft. Er kan een discrepantie zijn tussen het oordeel van degenen die geacht worden erover te beschikken, dat van de overige edelen van de betreffende samenleving en dat van edelen en niet-edelen uit andere gebieden. Willen wij ons richten op adeldom als een maatschappelijk relevant fenomeen, dan is het niet voldoende om van een individu te constateren dat hij een adellijk zelfbeeld heeft en zijn gedrag daarop aanpast, maar is het oordeel van tijdgenoten, al of niet uit de eigen stand, het belangrijkste criterium. Hieruit kunnen we pas ondubbelzinnig afleiden of binnen een maatschappij een adelsgroep bestaat en door wie deze gevormd wordt.

De contemporaine getuigenissen waarover we beschikken met betrekking tot het Westerkwartier, zijn van tweeërlei aard. Allereerst zijn er de oorkondelijke bronnen die expliciet personen aanduiden als hoofdeling. Zoals gezegd zijn die betrekkelijk schaars,

⁴ R.H. Alma, 'Grovens' erven', in: E. de Boer, m.m.v. R.H. Alma, *De stichter, de stukken en de schenkers van het Oldenklooster bij Den Dam* (s.l., 2004) 392-455.

maar de weinige vermeldingen zijn toch een belangrijk houvast. Subjectiever maar niet minder belangrijk zijn de getuigenissen van kroniekschrijvers, van wie Sicke Benninge en Jancko Douwema de voornaamste zijn. Het oordeel van deze bronnen levert een groep personen die expliciet aangeduid wordt als hoofdelingen, edelen, riddermatigen of met andere relevante aanduidingen voorkomen. We zullen zien dat dit voor de periode rond en na 1500 een kleine kerngroep kandidaten oplevert. Uitgaande van deze aspirant-edelen zullen we onderzoeken in hoeverre hun verwantschapsrelaties duiden op een samenhangende, gesloten groep, die een sterk connubium vertoonde. Op deze wijze kunnen we uitsluiten dat de groep personen die als adellijk beschouwd werd, voortdurend werd aangevuld door nieuw opgekomen *homines novi* als landbouwers of stad-Groninger patriciërs die geen deel uitmaakten van een samenhangende adelsgroep.

Hoofdelingen in het Westerkwartier

In Humsterland, Langewold en Vredewold vond ik in de vijftiende eeuw geen individuen als hoofdeling vermeld in een exclusief locale context. In 1476 wordt Rembt Jensema vermeld als hoofdeling in zijn huwelijkscontract met Bawe, dochter van Hidde Ailkema, hoofdeling te Rasquert in Hunsingo.⁵ Op 27 april 1492 worden door ‘de stadt ende die lande van Gronnyngen’ in een bepaalde kwestie achttien geestelijke en wereldlijke personen afgevaardigd. Uit het Westerkwartier betreft dit de hoofdelingen Rempt Jensema en Sicke Poppema.⁶ Hiermee zijn alle expliciete vermeldingen uit de vijftiende eeuw in dit gebied uitgeput. Uit het Hunsingoër ambt Middag kennen we verder enkel Menne Doema die in 1476 hoofdeling te Feerwerd heet.

In de zestiende eeuw stijgt het aantal vermeldingen nog maar langzaam. In 1512 wordt een getuigenis van Rembt Jensema door de grietman van Humsterland in rechte toegelaten, onder meer omdat ‘hij een hoovelinck und een geswooren richter is’.⁷ De term wordt hier dus niet zozeer gebruikt als (sociale) titel, als wel als aanduiding van zijn juridische status. Rembt Jensema’s zoon Hidde vond ik enkel postuum in 1567 als hoofdeling vermeld.

In Middag treffen we in 1503 Allert Gaikinga aan als hoofdeling op Gaikingadijk (onder Wierum). Enige jaren later blijkt hij overigens te Zuidhorn (dus in Langewold) te wonen, net als zijn vader, maar als hoofdeling aldaar wordt hij, voor zover bekend, niet genoemd. In 1515 heet Allerts zoon Hendrick Gaikinga wel hoofdeling te Zuidhorn, in zijn huwelijkscontract met de stad-Groningse Hille Wicheringe. Zijn broer Johan Gaikinga is vanaf circa 1530 hoofdeling aldaar, welke titel na hem door zijn zoon Allert gevoerd wordt. In dezelfde plaats wordt Reiner Retkema in 1556 hoofdeling genoemd. Hij was afkomstig uit Humsterland, maar woonde op de van zijn vrouw afkomstige borg Hankema aldaar. Hun dochter Ide bracht de borg aan Pabe Broersema, wiens zonen Tjaert en Date in 1577 als hoofdeling vermeld worden. Te Noordhorn treffen we vanaf 1573 Abel Grevingh als hoofdeling aan. Hij is welis-

⁵ Voor de meeste bronnen met betrekking tot specifieke personen en families zij verwezen naar de bijlagen.

⁶ FA Lewe, inv.nr. 49, nr. 52 (Alle aangehaalde archiefbronnen berusten, tenzij anders aangegeven, in de Groninger Archieven): het gaat om elk twee geestelijken uit het Westerkwartier, Hunsingo, Fivelingo en de stad Groningen, uit de drie genoemde landschappen elk twee hoofdelingen en uit de stad twee burgemeesters, een hoofdman en een taalman

⁷ *Het claveboeck van Johan Tiassens*, L.H. Bruins, ed. (Leens, 1986) 178.

De borg Hankema te Zuidhorn in de achttiende eeuw. Tekening door Th. Beckeringh

waar woonachtig in Langewold, maar stamt uit een familie die in de stad heeft gewoond en daarvóór uit Leermens in Fivelingo afkomstig was. Hij zal zich gevestigd hebben op goederen te Noordhorn, afkomstig van zijn overgrootvader Sicke Benninge. Ook op aangeërfde goederen vestigde zich de stad-Groninger Johan Coenders, die in 1559 hoofdeling te Hoogkerk (Middag) en in 1565 te Adorp en op Lutjegast (Langewold) heet. In deze laatste plaats leefde ook zijn zwager Gerke Froma, die omstreeks 1550 op zijn grafzerk vermoedelijk als hoofdeling aangeduid werd.

De titel blijft echter in het Westerkwartier aanvankelijk zeldzamer dan in Hunsingo en Fivelingo. Vooral het rond 1500 gevormde kerspel Grijpskerk blijkt een vruchtbare voedingsbodem voor hoofdelingen. Het gebied van deze parochie bestond voor een groot deel uit in de vijftiende eeuw ingedijkte landen. De indijking en verdeling van de onder dit kerspel behorende Ruigewaard lijkt vooral investeerders van buiten de regio te hebben aangetrokken.⁸ De familie Grijp, naar wie het kerspel zelfs genoemd wordt, stamt uit de stad Groningen. In 1538 is These Cater, die twintig jaar eerder voorkomt als hoofdeling te Bedum en Huizinge en rond die tijd huwde met Fije Grijp, hoofdeling te Grijpskerk. In 1541 komt zijn schoonzoon Joest van Burmania als zodanig voor en vanaf 1557 worden diens zonen Claes en George hoofdeling genoemd. In 1541 is ook Claes Clant hoofdeling aldaar. Hij zal zich te Grijpskerk hebben gevestigd na zijn huwelijk met Anna Harkema, wier familie uit Kollumerland stamt. Vanaf 1547 treffen we Luel Aikema als hoofdeling te Westerdijken (de oudere naam van Grijpskerk) aan, gevolgd door zijn zoon Melle Aikema vanaf 1569 en zijn neef Take Aikema vanaf 1572. Ook vinden we verscheidene edelen die zich hoofdeling op de Ruigewaard noemden; kerkelijk viel dit gebied weliswaar onder Grijpskerk, maar het vormde drie zelfstandige jurisdicties, waarvan de heerlijke rechten vrijwel geheel in adellijke handen waren. De stad-Groninger Johan Sickinghe noemt zich in 1545 hoofdeling op de Ruigewaard, hoewel hij er vermoedelijk niet woonachtig was, net als Ballo Froma, die op zijn grafzerk van 1576 hoofdeling te Wirdum, Slochteren, ten Boer en op de Middelruigewaard genoemd wordt. In de loop van de zestiende eeuw groeit ook in de rest van Langewold het aantal vermeldingen.

⁸ Zie ook W.J. Formsma, *Grijpskerk. De geschiedenis van een Groninger gemeente* (Groningen, 1986) 7-9, 20-25.

In Vredewold is in de zestiende eeuw maar één onbetwistbaar adellijke familie aan te wijzen: de uit Middelstum afkomstige Van Ewsums, die zich de borg Nienoord bij Midwolde hadden gebouwd en in 1531 het erfgrietmanschap over heel Vredewold wisten te verkrijgen. Andere hoofdelingen in Vredewold vond ik in de zestiende eeuw niet vermeld. De uit dat landschap afkomstige families Auwema en Fossema worden aanvankelijk alleen buiten Vredewold met die titel aangeduid.

Vergelijking met Hunsingo en Fivelingo

Dit langdradige overzicht van hoofdelingenvermeldingen in het Westerkwartier moet noodgedwongen onvolledig blijven, omdat we daarvoor aangewezen zijn op het verre van volledige bronnenmateriaal. Toch kunnen we door vergelijking met de vermeldingen met betrekking tot Hunsingo en Fivelingo wel concluderen dat de titel hoofdeling in de vijftiende en zestiende eeuw in het Westerkwartier veel zeldzamer was dan in de overige Ommelanden. De meesten die ermee in de zestiende eeuw worden aangetroffen, zijn bovendien van elders afkomstig en zij namen hun stamboom natuurlijk mee. Leden van de families Cater, Clant, Van Burmania, Coenders, Sickinghe en Van Ewsum werden al vóór hun vestiging in het Westerkwartier als adellijk beschouwd. De families die wel inheems waren – of waarvan we in elk geval geen herkomst van elders kunnen aantonen – zijn in de minderheid: Jensema, Gaikinga, Broersema, Aikema, Froma en Retkema. Halverwege de zestiende eeuw verschuift de inhoud van de titel hoofdeling van betekenis. Van adellijk predikaat wordt hij in toenemende mate verbonden met de eigendom van heerlijke rechten. Vanaf het eind van de zestiende eeuw zorgt dit verschijnsel ervoor dat ook niet-adellijke hoofdelingen verschijnen. Parallel aan die ontwikkeling loopt de introductie van het predikaat ‘jonker’, waardoor vanaf dezelfde tijd met de dubbeltitel ‘jonker en hoofdeling’ de adellijke van de niet-adellijke hoofdelingen onderscheiden worden. Deze titulatuur blijft tot in de achttiende eeuw gebruikelijk en het Westerkwartier verschilt in dat opzicht niet van de overige Ommelanden. Vanaf de

Zegel van Focke Aikema, 1515 (*Huisarchief Farmsum, inv.nr. 701, reg. 273; foto Groninger Archieven*)

Zegel van Luel Aikema, 1558 (*Huisarchief Nienoord, inv.nr. 98; foto Groninger Archieven*)

tweede helft van de zestiende eeuw verschijnen zo verschillende ‘nieuwe’ hoofdelingen ten tonele, zoals leden van de families Allersma, die verbonden zijn met andere semi-adellijke families als To Nansum. Net als elders in de Ommelanden is het aannemelijk dat een aantal van deze schijnbaar nieuwe families oudere adellijke afstammingsbanden hebben, die tot in de vijftiende of veertiende eeuw terugreiken. De leden van de familie Ukema die in de zeventiende eeuw als jonker en hoofdeling verschijnen, zullen bijvoorbeeld hun status mede aan hun afstamming (in vrouwelijke lijn) van de veertiende-eeuwse hoofdeling met die naam ontleend kunnen hebben.⁹ Is dat het geval, dan heeft hun adeldom twee eeuwen gesluimerd.

Sicke Benninge

Onze belangrijkste zegslieden voor de geschiedenis van het Westerkwartier in de eerste decennia van de zestiende eeuw zijn Sicke Benninge (ca. 1455-ca. 1530), afkomstig uit Noordhorn, maar het grootste deel van zijn leven woonachtig in de stad Groningen, en Jancko Douwema (ca. 1482-1533), afkomstig uit Friesland maar getrouwd met een vrouw uit Feerwerd in Middag. Hoewel beiden goed op de hoogte moeten zijn geweest van de maatschappelijke verhoudingen in het Westerkwartier, doen zij er maar weinig uitlatingen over; beiden waren meer geïnteresseerd in en betrokken bij de politieke ontwikkelingen in hun tijd. Enkele passages geven echter inzicht in hun visie op de adel in hun geboortestreek, respectievelijk tijdelijke woonomgeving.

Sicke Benninge, vanzelfsprekend niet onbekend met het verschijnsel adel, spreekt verschillende keren in de zin van een tweedeling tussen ‘eedel en oneedel’ (met betrekking tot de Friese landen in het algemeen)¹⁰ en ‘hovelingen en huisluiden’ respectievelijk ‘buren’ (met betrekking tot Friesland).¹¹ Binnen de adel maakt hij onderscheid tussen ridders, jonkers (van buiten de Friese landen), edelingen (ten westen van de Lauwers) en hoofdelingen (zowel in Friesland als de Ommelanden),¹² maar helaas noemt hij zeer weinig Westerkwartierder hoofdelingen met name. Naast de gebroeders Gaikinga, over wie we hieronder nog uitgebreid te spreken komen, wordt alleen de oorspronkelijk Friese Here Harkema door hem zo aangeduid.¹³ Wel meldt hij dat in 1516 de hoofdelingen van Friesland, Langewold, Vredewold en Humsterland Dokkum belegerden, maar hij onthoudt ons hun namen.¹⁴ In 1521 huldigen de prelaten, hoofdelingen en eigenerfden hertog Karel van Gelre. Elk van deze drie standen doet volgens Benninge afzonderlijk zijn eed, maar ook hier specificeert hij hen niet;¹⁵ het zou ons onderzoek danig vergemakkelijkt hebben.

De interessantste passage van Benninges kroniek uit adelshistorisch oogpunt is de beschrijving van de moord op Frerick en Hendrick Gaikinga in 1520 door twee lekebroeders van het klooster Aduard. Benninge beschrijft de broers als ‘gebooren van

⁹ Deze komt hieronder nog ter sprake.

¹⁰ S. Benninge, ‘Chronickel der Vriescher Landen en der stadt Groningen’, in: *Analecta medii aevi, of oude en nooit voorheen gedrukte Nederlandsche geschiedenisboeken*, M. Brouërius van Nidek, ed. (Amsterdam-Middelburg, 1725) 285.

¹¹ *Ibidem*, 298, 299, 307.

¹² *Ibidem*, 298 en passim.

¹³ *Ibidem*, 67.

¹⁴ *Ibidem*, 298-299.

¹⁵ *Ibidem*, 328-329.

Gaickinga huys, en weeren van oldes van ridderlijcken geslachte, en mede van den oppersten hovelingen tusschen Eemse en Lauwersche'. Frerick woonde op het 'principale huys' te Wierum, terwijl Hendrick zijn vaders huis te Zuidhorn bewoonde. 'Soo was dese Hindrick Gaickinga soo stolt, en onversaegede koene man als tusschen der Eemse en Lauwersche geene woonde, en daer by vrisch en wael van personen gestalt, en wort ontseen, bevurchtet¹⁶ van geestelijck en warlijck, de em ienich onrecht en ongelijck voor leede, en mocht oock van de huisluiden en buiren geen ongelijck en onrecht lyden, en conde soo wael verlijcken en toe vrede stellen, want elck ontsach em om sijn manheyt willen, soo dat in mensche gedachte syns gelijk in Langewoldt en Hommersce niet is geweest, en was dat hoovet van alle sijn geslachte de doe leveden. Sijn vader Allert Gaickinga was gebooren van Gaickinga huys, sijn moeder Vrouke, was Claws Caters dochter, en he hadde ene huisvrouw geheeten Grietje, Geert Wicheringe dochter uit Gronningen, en olden Johan Tema was Greten olde vader soo dat he was van grooten vrunden en geslachte binnen en buiten Gronningen.'¹⁷

De beschrijving is vooral interessant vanwege de verschillende aspecten die Benninge als inherent aan de adeldom van de Gaikinga's acht. De verbondenheid aan hun 'principale huys', de afstamming 'van oldes', ja zelfs van een 'ridderlijcken geslachte', en zijn machtige maagschap gingen samen met deugden als trots, dapperheid en lichamelijke perfectie. Hendrick genoot aanzien en eerbied, maar had op grond van zijn positie ook een verplichting tegenover anderen om hen tegen onrecht te beschermen. Zelf duldde hij geen aantasting van zijn eer: de aanleiding van de tragische moord was zelfs daarin gelegen. Toen een aantal monniken Hendricks jongere broertje in zijn dronkenschap bespotten, grepen Hendrick en Frerick naar de wapens en werden in het daaropvolgende handgemeen doodgeslagen.

Een aantal jaren eerder noemt Benninge Hendrick Gaikinga al tezamen met Wyt Tjaersema als 'degeene de de oppersten weeren van der lande weghe', die leiding gaven aan ten strijde geroepen inwoners van Langewold, Humsterland en Middag.¹⁸ Levert Sicke Benninge ons dus weinig namen van Westerkwartierder edelen, wij treffen bij hem wel het algemene, stereotiepe adelsconcept aan, dat hij op hoofdelingen in het Westerkwartier toepast.

Jancko Douwema¹⁹

Uit zijn geschriften blijkt slechts zelden dat Jancko Douwema zich met de interne Ommelander politieke situatie bezighield; zijn aspiraties richtten zich vooral op Friesland. Op grond van zijn positie in Feerwerd – of eigenlijk die van zijn vrouws familie – zag hij zich na zijn huwelijk in 1506 gedwongen zich bezig te houden met de lokale gebeurtenissen. Nadat Edzard van Oostfriesland in hetzelfde jaar als stadhouder van

¹⁶ De editie geeft ten onrechte 'beveuchtet'.

¹⁷ *Ibidem*, 321-322.

¹⁸ *Ibidem*, 270. Tjaersema was overigens grietman, zowel van Visvliet als in Langewold, maar verder is van hem en zijn familie weinig meer bekend dan dat hij een man van betrekkelijk hoog aanzien was (H. Feenstra en H.H. Oudman, *Een vergeten plattelandselite. Eigenerfden in het Groninger Westerkwartier van de vijftiende tot de zeventiende eeuw* (Leeuwarden, 2004) 68, 492-493). Bij gebrek aan bronnen kunnen wij de basis van zijn elitepositie niet verder aan een onderzoek onderwerpen en laten wij hem verder buiten beschouwing.

¹⁹ Over de visie van Douwema op adeldom in het algemeen, zie R. Alma, 'Jancko Douwema en de adel', *Virtus*, XI (2004) 197-200.

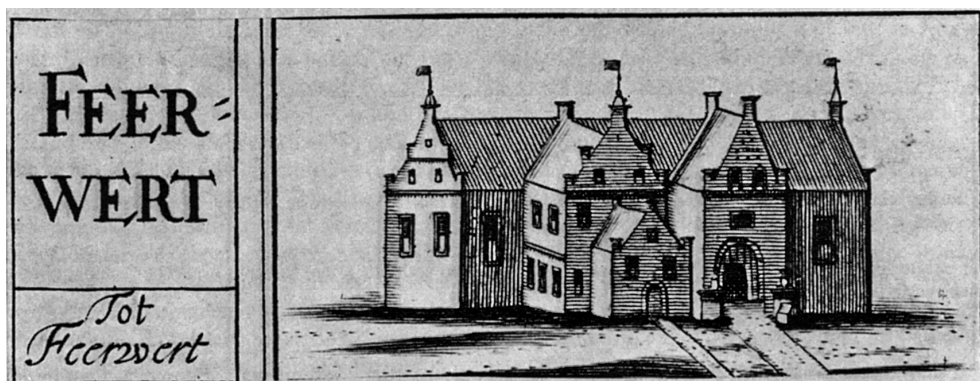
de Saksische hertogen aangetreden was, trad een periode van relatieve rust in, met als nadeel dat de belastingdruk en andere lasten op de lokale bevolking structureel toenamen.²⁰ Naar eigen zeggen onttrok Douwema zich niet aan die verplichtingen en schoot hij de ‘arme wichters’ van zijn dorp de afdrachten voor als zij die niet konden opbrengen. Toen de graaf in 1506 de inwoners van de Ommelanden dwong om binnen korte tijd stenen te leveren ten behoeve van het te bouwen blokhuis in de stad Groningen, waren zij daar niet toe in staat. Met ‘een van de bequaemste vant dorp, genoempt Focko Unema’ reisde Douwema naar Groningen om uitstel te vragen. Aldaar aangekomen trof hij een van de rijksten van het naburige dorp, Claes Sijbrantz, met een ander, ‘de trefflichste uth uns dorp, genoempt Tiabbe’. Douwema nam aan dat zij hetzelfde kwamen bespreken, maar Tiabbe vatte hem stevig bij zijn tabbert en sprak: ‘Ghij zijdt mijn Herscaphth ende mijn Rechter; ghij behoeren mij in mijn recht to foerdedingen.’ Claes bleek Tiabbe met voorbijgaan van de plaatselijke rechter, Douwema zelf, voor de drost gedaagd te hebben om een bepaalde vordering. Na enige discussie moest de drost erkennen dat de breuk (de aan de bevoegde rechter toekomende boete) aan Douwema toekwam en deze stond erop dat hem deze voorlopig betaald zou worden ‘der tijdt lang, dat alle de Ridderscop hoer rechting over gewen; alsdan sal ick mij to bet mogen lijden’.²¹ Deze passage is om verschillende redenen buitengewoon interessant. Ten eerste blijkt uit de aanduiding van de met name genoemde personen als de ‘bequaemste’, ‘rijkste’ en ‘trefflichste’, dat hij deze kwalificaties toepast op niet-adellijke dorpsgenoten. De edelen zijn blijkbaar in zijn ogen *hors concours*, want zelf was hij ongetwijfeld ‘bequamer’ en ‘trefflijcker’. Voorts zien we hier in de praktijk hoe de verplichting van ‘herschaphen’ ten opzichte van hun onderzaten werkte: zij hadden van nature de taak om de dorpsbewoners in rechte of anderszins bij te staan, zoals Benninge dat in het geval van Hendrick Gaikinga vaststelde. Ook blijkt hier dat de Oostfriese graaf *casu quo* de Saksische hertog het voornemen had de rechtspraak naar zich toe te trekken, als enige jaren eerder in Friesland in de praktijk was gebracht. Douwema ging er blijkbaar van uit dat ook de Ommelanders op termijn hun rechten aan de nieuwe heersers zouden moeten overdragen, al of niet tegen fiscale voordelen zoals in Friesland. Interessant is ten slotte dat hij expliciet van de adel (waarvoor hij doorgaans de term ‘Ridderscop’ hanteert) spreekt, die van deze rechten afstand zal doen. Het is namelijk niet in overeenstemming met de werkelijkheid van dat moment, want de ommegaande rechten zijn zeker niet uitsluitend in adellijke handen, maar blijkbaar ziet Douwema het als een in principe adellijk prerogatief. Uiteindelijk heeft Douwema maar enkele jaren, tussen 1506 en 1510, in Feerwerd gewoond,²² maar jaren later had hij blijkbaar nog wel plannen om zijn lokale positie op zijn vrouws goederen verder uit te bouwen, getuige de belening met Ezinge, Feerwerd en Garnwerd die hij wist te verkrijgen.²³ Een familie waar Douwema zich verder natuurlijk over uitlaat, is die van zijn vrouw, Tette Luersema. Zijn dynastiek besef strekt zich ook tot haar familie uit. Haar fami-

²⁰ Zie R.H. Alma, ‘Schattingen en jaartax 1498-1516’, *Gruoninga*, XLVI (2001) 178-186.

²¹ J. Douwama, *Geschriften* (Leeuwarden, 1849) 141-142.

²² M. Kist en H. Wind, *Een man van eer. Bloemlezing uit Jancko Douwama's geschriften* (Hilversum, 2003) 13.

²³ Douwama, *Geschriften*, 242-243, 548, 552; vgl. de akte van 1 jan. 1521, vermeld in Tresoar, afdeling Provinciale Bibliotheek, Handschrift Doys, III, p. 141, nr. 37.

De borg te Feerwerd, opvolger van de Luersemaheerd, in de zeventiende-eeuw naar de kaart van de gebroeders Coenders

lie stamt oorspronkelijk van Old Luersemaheerd te Beswerd. Deze heerd was een aantal decennia eerder aan Reiner Fripema gekomen, die echter niet tot de nazaten van Tettes voorouders hoorde. Douwema stelt dan ook dat Tette moet trachten de 'principael heert' weer te verwerven 'so dw fan olders daer aff geboeren biste, en den name daer aff foersten'.²⁴ Zeker in een gebied waar achternamen niet zelden in vrouwelijke lijn vererven, is het opvallend dat de gevoerde achternaam een wezenlijk deel van de identiteit blijkt te vormen. Over Douwema's eigen adeldom laat hij zich dikwijls uit en die strekt zich ook uit naar zijn kinderen. Vanzelfsprekend verdient het de voorkeur dat zijn dochter een edelman als echtgenoot kiest, hoewel een man 'uther ghe-meenthen' in het uiterste geval tot de mogelijkheden behoort.²⁵

Behalve over de sociale aspecten van adeldom licht Jancko Douwema ons uitgebreid in over de politieke verwickelingen tijdens het Friese avontuur van de Saksische her-togen. Op de Ommelander ridderschap in die jaren zijn we eerder in *Virtus* uitgebreid ingegaan.²⁶ Als in 1498 de anti-stedelijke Ommelander adel zijn vaderland verlaat om vanuit ballingschap zijn belangen beter te behartigen, trekken de edelen ten westen van het Reitdiep naar Friesland en in het bijzonder naar Oldeboorn. Douwema noemt vier met name: Rempt Jensema, Rempt Fritsing, Alger Bruninge en Reiner Fripema.²⁷ Over de wederwaardigheden van de groep hoofdelingen ten oosten van het Reitdiep zijn we nog enigszins ingelicht, maar van de Westerkwartierders weten we vrijwel niets. Alleen van Rempt Jensema en Reiner Fripema is bekend dat zij ook gedurende de navolgende decennia de anti-stedelijke partij bleven aanhangen. Rempt Jensema werd (volgens zijn achterkleinzoon) voor 6000 goudgulden schade toegebracht en hij werd vernederend aan een paardenstaart weggevoerd door de stad-Groningers.²⁸ Een

²⁴ Douwema, *Geschriften*, 516.

²⁵ *Ibidem*, 507.

²⁶ R.H. Alma, 'De Ommelander ridderschap (1498-1516)', *Virtus*, X (2003) 7-70.

²⁷ Douwema, *Geschriften*, 102: 'An de west zijde vant Reij diep weren oeck enigen geweken in Westerlant; ende de weren meest to Born, to weten Rempt Jensema, Rempt Fritsing, Alger Bruningen en Reijner Fritma'.

²⁸ Alma, 'De Ommelander ridderschap', 39; Johan Rengers van Ten Post, *Werken van den Ommelander edelman Johan Rengers van Ten Post*, H.O. Feith, ed., (3 dln.; Groningen, 1852-1853) I, 177.

volgens uitgebreid overzicht van leden van de Ommelander adel kennen we pas van zestien jaar later. Op 23 maart 1514 komen zij te Selwerd samen om met vertegenwoordigers van de Saksische hertog te overleggen.²⁹ Opvallend is dat we hier exact hetzelfde viertal aantreffen dat Jancko Douwema noemt met betrekking tot 1498. De twee bronnen zijn onafhankelijk van elkaar, zodat we mogen aannemen dat er een feitelijke en objectieve grondslag voor de gezamenlijke vermelding is die een zekere volledigheid impliceert. Daarnaast zijn te Selwerd nog twee oorspronkelijk Friese edelen uit het Westerkwartier aanwezig, Jancko Unema en Here Harkema, die beiden in 1498 nog niet in de Ommelanden woonachtig zullen zijn geweest. We kunnen ons daarom niet aan de indruk onttrekken dat Jancko Douwema met zijn overzicht van 1498 vrij uitpuittend geweest is wat betreft de anti-stedelijke hoofdelingen van dat moment. Dat hij Allert Gaikinga in zijn opsomming niet noemt, is niet verwonderlijk, daar deze de stad-Groninger partij aanhing. Hetzelfde geldt voor Redmer Alma te Saaksum, de enige ridder in het Westerkwartier.

Het is daarom de vraag of er nog meer personen en families in die jaren door hun tijdgenoten als adellijk beschouwd werden. Enkele families kunnen we in dit verband nog noemen: de geslachten Luersema, Broersema en Doema, die elk in 1498 vermoedelijk geen volwassen mannelijke leden kenden.³⁰ Van de familie Aikema zijn ook geen leden in 1498 met zekerheid als levend aan te duiden, maar we moeten ons realiseren dat Douwema's overzicht niet compleet hoeft te zijn: zijn opsomming betrok zich uitsluitend op de pro-Saksische adel.³¹

Zegel van Reiner Fripema ('Reyner Fryxma'), 1495
(Drents Archief, Arch. Abdij Assen, inv.nr. 77,
regist 111; foto Drents Archief)

²⁹ Tresoor, afdeling Rijksarchief (RAF), Microfiches van stukken betreffende het bestuur van de Saksische hertogen in Friesland en Groningen (MSFG), inv.nr. 1192. Zie Alma, 'De Ommelander ridderschap', 41: 'Janneke Unumme tho Blije in Westerlant [...], Herkules Herkumma, gretm[an] in Langewolt, [...] Rempt Jensma in Hummerse, gretman to Oldenhoeve, [ende] Algher Brunighe, oeck uut Hummerse, [...] Rempt Fretsinge, oeck uut Hummerse de mochte neet reysen to Nijenhoeve, Reyner Frypma in Hummerse [...] ende Boel sijn soen.'

³⁰ Rempt Luersema is vermoedelijk in dat jaar al overleden. Jelte Broersema overleed vóór 1495. Tjaert Broersema leeft weliswaar nog in 1495, maar in 1500 komt zijn weduwe voor met een minderjarige zoon. Ook de in 1512 vermelde Melle Broersema was vermoedelijk in 1498 nog minderjarig. Andere naamdragers van deze families zijn rond 1500 niet bekend. Menne Doema, die eveneens uit de familie Broersema stamde, overleed vóór 1492 en in dat jaar wordt zijn schoonzoon Watte Meininge voor het laatst vermeld. Diens kinderen waren in 1498 in elk geval nog minderjarig.

³¹ De in 1492 als hoofdeling genoemde Sicke Poppema moet dan al op leeftijd zijn geweest, daar hij reeds in 1454 als grietman vermeld wordt; dat kan verklaren dat hij tijdens de Saksische troebelen vanaf 1498 niet meer actief handelend wordt aangetroffen. Ook hij was in dat jaar wellicht al overleden.

Een adellijke kerngroep

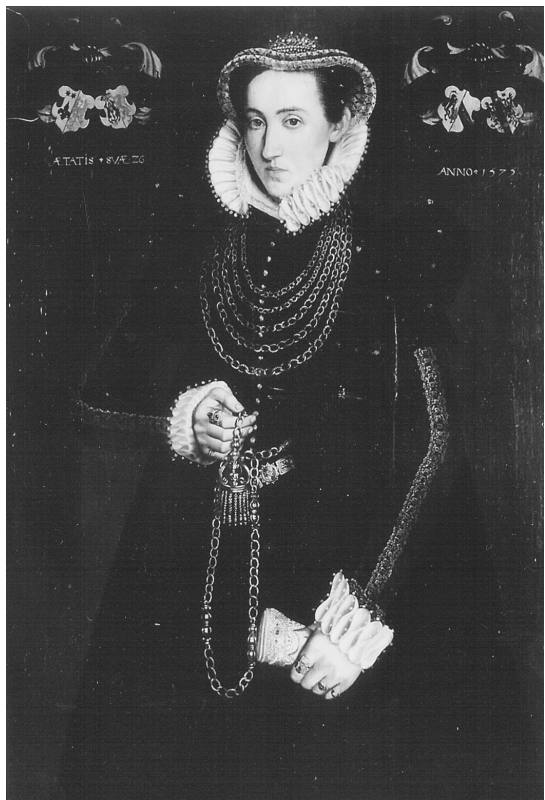
De combinatie van de vermeldingen in contemporaine bronnen en kroniekschrijvers levert een redelijk samenhangende groep namen op van families en personen die in hun tijd ondubbelzinnig als hoofdeling *casu quo* adellijk werden beschouwd. We zullen ons nu eerst richten op de periode rond 1500, omdat we uit die tijd voor het eerst over relevante contemporaine getuigenissen beschikken, die we hierboven aangehaald hebben. In de navolgende tabel zijn de huwelijken samengebracht van de verschillende geslachten die in elk geval een Westerkwardierder adelsgroep lijken te vormen in die periode. Doel van deze tabel is het bepalen van het connubium binnen het Westerkwardier. We hebben de huwelijken vanaf omstreeks 1475 tot het einde van de zestiende eeuw bij dit onderzoek betrokken en in de tabel alleen die families opgenomen van wie we überhaupt over informatie over huwelijkspartners in het Westerkwardier beschikken. De familie (Her)Alma is bijvoorbeeld niet in de tabel vermeld, omdat van haar uitsluitend huwelijkspartners van buiten dat gebied bekend zijn. Ook de familie van Here Harkema is om die reden buiten beschouwing gelaten, hoewel hij en zijn vrouw verwant zullen zijn geweest aan de families Aikema, Bruninge en Luersema. Hoe die relaties precies liggen, is onbekend.

Tabel. Huwelijkspartners van enige Westerkwardierder geslachten ca. 1475-ca. 1600

	Aikema	Broersema/ Doema	Bruninge	Fritema/ Fripema	Fritsinge	Gaikinga	Jensema	Luersema
Aikema						1		
Broersema/ Doema				1	1	1	1	
Bruninge							1	
Fritema		1					1	1
Fritsinge		1						
Gaikinga	1	1					3	
Jensema		1	1	1		3		
Luersema				1				
Wester- kwartier	Froma Hillema	Retkema Meininge						
Omme- landen	Clant Rengers	Van Amsweer Ten Holte Scheltkema		Wibekema		Cater Clant Hillebrandes v. Isselmuden Sickinghe	Ailkema Clant (2x) De Mepsche Rengers	
Groningen	Coenders (2x) De Mepsche Potter Wifringe	Entens Alberda (2x) Eelts Alma Benninge Ulger		Jarges Clant		Coenders Lewe Schaffer Wicheringe	Coenders	
Elders	Faesma Van Laer (2x) Wibesma			Donia				Douwema

Uit deze tabel, die noodgedwongen verre van volledig moet blijven, blijkt een redelijk sterke geslotenheid ten opzichte van het Westerkwartier. Slechts vier huwelijken met families in het Westerkwartier die niet tot de kerngroep behoren, kunnen we aantonen. Van de familie Retkema en Meininge weten we te weinig om ze mede in de kerngroep op te nemen. In het geval van de families Froma en Hillema zou opneming van deze geslachten de geslotenheid sterk verkleinen. Zo vinden we in de onderzochte periode huwelijken van leden van de geslachten Froma met de Westerkwartierder geslachten Ulersma, Allersma, Hillema en Schensema, en uit de overige Ommelanden Scheltkema, Ter Lane, Jarges en Clant. Daarmee lijken de Froma's tot halverwege de zestiende eeuw meer op de grens van hoofdelingen en eigenerfden te balanceren. Daar het doel van deze exercitie is een groep families en personen te definiëren die door tijdgenoten onbetwistbaar als adellijk beschouwd werd, is het veiliger hen voorlopig buiten de kerngroep te houden.

Opvallend is overigens dat deze vier Westerkwartierder families alle gevonden worden als huwelijkspartner van leden van geslachten die vóór halverwege de zestiende eeuw niet met de titel hoofdeling worden aangeduid, namelijk Aikema en Broersema/Doema, maar het aantal huwelijken is te gering om hier al ondubbelzinnig een gelaagdheid binnen deze toch al kleine adelsgroep uit te concluderen. De in de tabel genoemde partners die in de overige Ommelanden gevonden werden, behoorden veelal tot families die tot de hoofdelingenfamilies gerekend werden, met als uitzondering de familie

Bauwe Jensema (1549-1636), vrouw van Johan Rengers ten Post. Haar acht kwartierwapens zijn: Jensema, to Rasquert, Coenders, Lewe, Gaikinga, Cater, Meininga en Doema/Broersema (foto Iconografisch Bureau, Den Haag)

Wibekema die in het einde van de vijftiende eeuw door huwelijk met de familie Fritema verbonden werd. Ook ten opzichte van de rest van de Ommelanden is de Westerkwartierder kerngroep dus betrekkelijk gesloten. De Westerkwartierder adel wordt blijkbaar als gelijkwaardig beschouwd door de rest van de Ommelander adel. De huwelijken met stad-Groninger partners vertonen hetzelfde beeld als we destijds met betrekking tot de Ommelander adel vonden: de stedelijke families kenden meer sociale mobiliteit en in enkele generaties konden dergelijke geslachten als *ebenbürtig* aan adel in de Ommelanden en elders gelden. Dat maakt het ook moeilijk om de scheiding tussen stad-Groninger en Ommelander families heel scherp aan te brengen. Zo hebben we in enkele gevallen een lid van de familie Clant als Ommelander aangemerkt en in één geval als stad-Groninger, al naar gelang het zwaartepunt van diens woonplaats en verdere activiteiten, maar deze scheiding moet niet al te scherp worden beschouwd.

Tussenbalans

Uitgaande van de gedachte dat een sterk connubium rond een kerngroep van geslachten en personen, die als adellijk werden beschouwd, als een bevestiging van het bestaan van een samenhangende locale adel gold, kunnen we dus met betrekking tot het Westerkwartier in de periode vanaf het einde van de vijftiende eeuw een dergelijke adelsgroep aanwijzen. Met betrekking tot Vredewold zijn we daar niet in geslaagd. De kinderen van Wigbolt van Ewsum, die Nienoord stichtte, wisten in 1531 het erf-grietmanschap van Vredewold te verkrijgen en een positie te verwerven die in de Ommelanden zijn weerga niet kende. De gegevens van vóór dat jaar zijn te summier om met zekerheid een persoon of familie aan te wijzen die aan alle vereisten voldoet. Het dichtstbij komt Harmen Benkema, maar het gebrek aan aantoonbare continuïteit van zijn machtspositie dwingt ons tot terughoudendheid. De gegevens over hem zijn in de bijlage bijeengebracht. Na 1531 was het voor een adellijke familie in Vredewold nauwelijks mogelijk zich als zodanig te ontplooien. Van de locale families zijn slechts de geslachten Auwema en Fossema aan te wijzen, die zich, vergelijkbaar met een aantal andere Ommelander families, onder de vleugels van de ‘olde adel’ ontwikkelen als een soort ambtsadel.³² Het grootste gedeelte van Middag bleef eveneens tot de Reformatie vrij van locale adel, omdat het eigendom van het klooster Aduard was.

De vijftiende eeuw

Met enige moeite hebben we dus een groep personen en families kunnen aanwijzen die omstreeks 1500 deel uitmaakten van de Westerkwartierder adel. We kunnen concluderen dat de titel hoofdeling slechts zelden gevoerd wordt in de locale bronnen. Dat we een aantal edelen hebben kunnen aanwijzen, danken we aan mede aan contemporaine kroniekschrijvers en de informatie over de huwelijken die deze families sloten. Juist deze informatie ontberen we vrijwel geheel voor wat betreft de vijftiende eeuw. Het is dan ook niet verwonderlijk dat we nog geen uitspraak kunnen doen over de sociale gelaagdheid van het Westerkwartier in die periode. Evenmin is er echter aan-

³² *De kroniek van Abel Eppens tho Equart*, J.A. Feith en H. Brugmans, ed. (2 dln.; Amsterdam, 1911), I, 108-111. Ook de Friese Tjepke Douwema nam een dergelijke positie in (zie de bijlage, onder Benkema en Douwema)

leiding om te concluderen dat er in het geheel geen adel gevonden werd en dat het Westerkwartier bestond uit een aantal 'boerenrepublieken'. Onder de Westerkwartierders die grietman zijn, overeenkomsten sluiten en zegelen, namens zichzelf of namens anderen, zullen zich personen kunnen verstoppen die als hoofdeling *casu quo* adellijk golden, maar van wie we dat niet met zekerheid kunnen aantonen bij gebrek aan titulatuur en genealogische informatie. Aanwijzing daarvoor is natuurlijk het feit dat we de leden van de adellijke families rond 1500 ook in de vijftiende eeuw in die functies en hoedanigheden aantreffen. Omdat achternamen en sociale positie lang niet altijd in de mannelijke lijn vererfd, is het bovendien mogelijk dat de continuïteit nog groter is dan op het eerste gezicht waarneembaar.³³ Zo vinden we de naam Jensema vóór 1439 niet terug, maar dat bewijst geenszins dat het geslacht van die naam zijn sociale status niet aan inheemse voorouders ontleende.

Voor wat betreft de vijftiende eeuw kennen we verschillende gevallen van doodslag die het karakter van een vete lijken te hebben. Feenstra is daar uitgebreider op ingegaan.³⁴ Terecht stelt hij vast dat de vete geen adellijk voorrecht is, waarmee het verschijnsel ons helaas niet inlicht over de sociale stratificatie in die periode.³⁵ Onder de daders en slachtoffers treffen we verschillende namen aan van later als adellijk beschouwde families. Overigens moeten we ervoor waken te concluderen dat de vetemaatschappij in de vijftiende eeuw nog in volle bloei was; door de aard van het bronnenmateriaal vindt een vertekening plaats: enkel de uit de hand gelopen ruzies en vetes vonden hun weg naar het hoogste gerecht. Van de gebeurtenissen die wellicht veel bepalender waren voor de toenmalige samenleving, horen we in deze bronnen natuurlijk niets.

Heerlijke rechten

Hoewel de bronnen ons zozeer in de steek laten met betrekking tot het vijftiende-eeuwse Westerkwartier, kunnen we onze hoop vestigen op één aspect dat meer soelaas kan bieden met betrekking tot de sociale verhoudingen in de vijftiende eeuw: de bediening van de rechtspraak. We willen in dit artikel volstaan met het signaleren van deze onderzoeksmogelijkheden, zonder dat we hen hier ten volle zullen benutten.

Zoals elders in de Ommelanden en Friesland werd de rechtspraak in het Westerkwartier bediend door rechters die aangesteld werden door personen die het recht daartoe als deel van hun vermogen bezaten. In Vredewold werd de grietman door de gerechtigden gezamenlijk gekozen; in Langewold en Humsterland werd deze bevoegdheid in of vóór de vijftiende eeuw aan boerderijen (heerden) gehecht.

Over de sociaal-historische interpretatie van deze organisatie bestaan veel misverstanden. Zo wordt nog dikwijls geschreven dat dit een uniforme ontwikkeling over alle Friese landen betrof, die een weerspiegeling van een oorspronkelijke, middeleeuwse

³³ Over vererving van sociale positie in vrouwelijke lijn, zie ook Alma, 'De Ommelander adel', 25.

³⁴ H. Feenstra, 'Vetes in Langewold', *Virtus*, VII (2000) 33-39; Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 99-102.

³⁵ Weliswaar komt de term 'hovedinc' als de aansprakelijke leider van een expeditie voor, maar mijns inziens wordt ten onrechte aangenomen dat er een nauwe relatie tussen het juridische begrip hoofdeling en de (sociale) titel hoofdeling is en dat de (juridische) aanduiding als 'incidentele hoofdeling' een voorstadium vormt van de 'permanente hoofdeling', die in de veertiende eeuw een nieuwe stand zou gaan vormen (vgl. voor het Westerkwartier Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 98-102, 108).

democratie ('boerenrepubliek') was, omdat iedere heerd met een bepaalde hoeveelheid land gerechtigd zou zijn. Deze idylle zou zijn verstoord doordat enkele boeren, in bezit van een steenhuis en een staand legertje, hun machtspositie misbruikten door met dwang en door aankoop van alle rechten in een jurisdictie een monopolie te verkrijgen en zich een adellijke status aan te meten.

Al deze constatering is onjuist en al dikwijls weerlegd. Ten eerste is een blik op de kaart al voldoende om te concluderen dat er grote verschillen zijn in de omvang en de organisatie van de verschillende rechtstoelen, wat niet verwonderlijk is, omdat het geen staatsinrichting van bovenaf betrof en het onwaarschijnlijk is dat 'oorspronkelijk' – wat dat ook mag zijn – eenieder even welgesteld en machtig was. Van een uniforme ontwikkeling was dan ook geen sprake. In sommige rechtstoelen was sprake van keuze door een beperkt aantal gerechtigden, in andere gingen de verschillende ambten rond langs heerden en elders langs personen. Voor het bekleden van een ambt gold inderdaad een vermogens eis, maar dat wil niet zeggen dat andersom een bepaald bezit voor de eigenaar een recht daarop schiep; het was enkel bedoeld als onderpand, omdat de rechter persoonlijk aansprakelijk was voor in hoger beroep vernietigde vonnissen. Ook waar de rechten aan heerden gehecht waren, wil dat natuurlijk niet zeggen dat iedere heerd een andere eigenaar kende. De indeling in heerden was slechts een middel om een verdeling naar rato van gegoedheid en status te maken; grootgrondbezitters waren vanzelfsprekend meer gerechtigd dan kleinere eigenerfden. Dat de rechten al vroeg losgekoppeld werden van de heerden is verder geen verstoring van het systeem, maar een aanpassing van de veranderende sociaal-economische realiteit binnen een conservatief systeem. Dat het hoofdelingschap ontstaan zou zijn ten gevolge van het verwerven van alle ommegangen in een rechtstoel, is reeds lang geleden weerlegd: er zijn vóór 1600 slechts enkele staande rechtstoelen te vinden, waarmee het uitgesloten is dat deze verwerving oorzaak van de 'opkomst' van hoofdelingen kan zijn. Bovendien wordt de monotone stijgende cumulatieve van rechten voortdurend verstoord door erfdelingen tussen de verschillende nazaten.

Het feit blijft dat de rechterlijke organisatie een weerspiegeling van de macht binnen een jurisdictie vormt, zij het dat verschillende langdurige ontwikkelingen zodanig verstrengeld zijn, dat een zorgvuldige analyse nodig is om aan te geven welke elementen een, bijvoorbeeld, veertiende-eeuwse situatie weergeven en welke de vijftiende- en zestiende-eeuwse veranderingen.

In Humsterland en Langewold zien we bijvoorbeeld in de registers vanaf de vijftiende eeuw dat een groot aantal heerden gerechtigd is tot het bekleden *casu quo* benoemen van de grietman en buurrechter,³⁶ maar het aantal eigenaren van deze rechten is aan het einde van de vijftiende eeuw al veel kleiner. De situatie is in dat opzicht vergelijkbaar met Hunsingo en Fivelingo, zij het dat het aantal eigenerfde, niet-adellijke

³⁶ Zie voor meer informatie over de rechterlijke organisatie in het Westerkwartier: J.Ph. de Monté VerLoren, *De rechterlijke organisatie van Humsterland en die van de Marne in de Middeleeuwen* (Utrecht, 1948); H. Feenstra, 'Iets over maatschappelijke structuren in het laat-middeleeuwse Humsterland', in: D.E.H. de Boer, R.I.A. Nip en R.W.M. van Schaik, ed., *Het Noorden in het midden. Opstellen over de geschiedenis van de Noord-Nederlandse gewesten in Middeleeuwen en Nieuwe Tijd: aangeboden aan dr. F.J. Bakker ter gelegenheid van zijn afscheid als docent in de Middeleeuwse geschiedenis* (Assen, 1998) 31-45; Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 58-78.

gerechtigden in het Westerkwartier groter lijkt. In Middag vertonen de rechtstoelen Ezinge, Hardeweer, Feerwerd, Hoogkerk en Leegkerk sterke overeenkomsten met de overige rechtstoelen in Hunsingo. In Hoog- en Leegkerk zijn vele rechten al in het begin van de vijftiende eeuw in eigendom van patricische geslachten uit de stad Groningen. De rechtstoel Aduard, die grotendeels de kerspelen Den Ham, Oostum, Fransum, Garnwerd, Hogemeeden, Wierum en Dorkwerd omvat, is geheel in handen van het klooster van die naam. Wel een duidelijk adellijk karakter heeft de Ruigewaard: een groot aantal ommegangen behoort aan het eind van de vijftiende eeuw aan families die we hierboven tot de adellijke kerngroep rekenden. Van de 21 rechten kwamen aan leden van de geslachten Broersema, Aikema en Doema er 9 toe; 5 kwamen aan de stad-Groninger familie Grijp, 4 aan de familie Wibesma, schoonouders van Jancko Unema, en 2 aan de verder niet voldoende bekende families Doenga en Ema. We moeten in deze families de vijftiende-eeuwse investeerders zien die bij de indijking van de Ruigewaard een rol speelden; een vergelijking met de sociale structuur in het oudere Vredewold, Langewold of Humsterland is erg lastig.

Willen we daar meer zicht krijgen, dan is vermoedelijk een nauwkeurige analyse van de, veel latere, optekeningen van de rechtsomgangingen de beste bron die ons ter hand staat. In het kader van dit artikel voert dat te ver; wij volstaan met de conclusie dat we over de vijftiende-eeuwse sociale stratificatie van het Westerkwartier nog onvoldoende ingelicht zijn om een inheemse adelsgroep aan te wijzen, maar dat evenmin uit de voorhanden zijnde bronnen op te maken valt dat de structuur van de adel aldaar fundamenteel afweek van die in de rest van de Ommelanden.

De veertiende eeuw

Is de bronnensituatie met betrekking tot het vroeg-vijftiende-eeuwse Westerkwartier al bedroevend, vóór 1400 moeten we het met slechts enkele losse oorkonden doen; contemporaine kronieken als de dertiende-eeuwse kroniek van het Fivelgoër klooster Bloemhof ontbreken geheel.³⁷

In 1398 worden zes hoofdelingen tussen Lauwers en Eems door de graaf van Holland beleend met Hunsingo, Favelingo en de Oldambten.³⁸ De graaf had in 1396 aan zijn bevelhebber Pieter Reiners een gebied van 2000 bij 1000 roeden (van 32 voet elk) geschonken aan gene zijde van het Reitdiep vanaf Wasingehuis (dat wil zeggen het Aduarderdiep) en voegde daar in 1398 nog Humsterland en de kerspelen Zuid- en Noordhorn aan toe.³⁹ Hoe onduidelijk de plaatsaanduiding ook is, het lijkt erop dat deze belening complementair aan de andere was. Blijkbaar was in het Westerkwartier op dat moment geen inheemse hoofdeling die de grafelijke politiek gunstig gezind was en die machtig genoeg was om een dergelijke belening zinvol te maken. Dat wil niet zeggen dat er in het Westerkwartier geen edelen of hoofdelingen voorkwamen. In

³⁷ De kroniek van het klooster Aduard is vermoedelijk in de vijftiende eeuw opgesteld en is met betrekking tot de eerdere eeuwen weinig specifiek.

³⁸ *Oorkondenboek van Groningen en Drente*, P.J. Blok, e.a., ed. (2 dln.; Groningen, 1896-1899) (OGD) nrs. 995-1000; zie A. Janse, *Grenzen aan de macht. De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400* ('s-Gravenhage, 1993).

³⁹ OGD, nr. 938. Jancko Douwema kent deze akte ook en identificeert het leen met de Ruigewaard, dat toen nog onbedijkt was (Douwema, *Geschriften*, 61).

1392 worden immers Menne Beninge en Gerbot Udekema vermeld als hoofdeling te Faan, respectievelijk Noord- of Zuidhorn.⁴⁰ Opvallend is dat tweehonderd jaar later leden van de in vrouwelijke lijn van de oudere Ukema's afstammende naamgenoten een adellijke status wisten te bereiken, terwijl ook de familie van Sicke Benninge 150 jaar later op een aanzienlijke machtspositie kon bogen.

Ook in het Hunsingoër Middag bestond reeds in de veertiende eeuw een adelsgroep. Een overeenkomst van 18 oktober 1371 tussen de verschillende ambten van Hunsingo wordt namens Middag gezegeled door de abt van Aduard, voor zijn convent en zijn onderzaten ('sui subditi'), en de pastoors van Ezinge en Feerwerd, voor zichzelf en voor Lubbodus Tyabbada en andere edelen en rechters ('nobiles et iudices') van het ambt. Een onduidelijker status hebben de zestien inwoners van Humsterland die zich in 1366 verbinden met de stad Groningen en al hun steenhuizen en goederen ('omnia castra et predia nostra') voor haar openstellen.⁴¹ Denkelijk gaat het hier om hoofdelingen, die, al of niet gedwongen, afstand doen van hun onafhankelijkheid. Verschillende van hun namen komen we in latere eeuwen onder de adellijke en eigenerfde geslachten tegen, wat kan wijzen op genealogische continuïteit.⁴² Feenstra ziet in dit verbond een reden dat het hoofdelingenwezen in Humsterland geen voet aan de grond heeft gekregen, maar daarvoor kent hij mijns inziens een te groot belang aan het verbond toe.⁴³ Net als van de vele andere verbonden uit de tweede helft van de veertiende eeuw wordt er later nooit meer melding van gemaakt. Het stuk is in origineel overgeleverd; latere afschriften zijn er nauwelijks van vervaardigd, anders dan van de grote verbonden uit de vijftiende eeuw die wel langer in werking bleven.

Uit de tweede helft van de veertiende eeuw kennen we, zoals gezegd, vele verbonden en expliciete vermeldingen van partijstrijd. We hebben hier niet te maken met een tweepartijstrijd, wat de latere geschiedschrijvers ervan gemaakt hebben, maar met een aantal elkaar opvolgende oorlogjes tussen verschillende partijen van wisselende samenstelling.⁴⁴ Eerdergenoemde Gerbot Udekema speelde hierin een rol en wellicht ook de in 1366 vernoemde steenhui-eigenaren in Humsterland. Een verder onbekende factie, de Hillingepartij, was in 1387 in het Westerkwartier inheems⁴⁵ en men kan naar analogie met elders aannemen dat zij door hoofdelingen geleid werd, maar met zekerheid is daar niets over te zeggen.

Met deze vermeldingen moeten we het doen. Het materiaal is wel zo summier, dat men zou kunnen concluderen dat het uitzonderingen betreft die het beeld van een oorspronkelijk adelloos Westerkwartier niet verstoren. Om dat te relativiseren zullen we eens nader bezien over welke bronnen wij eigenlijk beschikken met betrekking tot de late veertiende eeuw.

⁴⁰ OGD, nr. 826, 1392: 'Menne Benynghe, hovedinc to Fanum' en 'Gherbot Udekama, hovedinc to Horm'.

⁴¹ OGD, nr. 543.

⁴² Het betreft de namen Papinga, Tripama (Fripema?), Enama, To Hove, Hofman, Allama, Gaucama, HerYama, HerMeyndisma, Fivilgama, Hilama, Siccama, Tyedecama en Baldinghisma en Lyawacama. Zie ook H. Feenstra, 'Iets over maatschappelijke structuren', 35-40; W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuizen* (Assen, 1973) 306.

⁴³ Feenstra, 'Vetes', 34.

⁴⁴ Zie R. Alma, 'Hekerens en Bronkhorsten in Groningen', in: De Boer, Nip en Van Schaik, ed., *Het Noorden in het midden*, 18-30.

⁴⁵ OGD, nr. 775.

In de vijftigjarige periode tussen 1355 en 1405 kennen we ruim achthonderd oorkonden en andere akten betreffende Groningen en Drenthe.⁴⁶ Als we de landrechten en de akten waarbij het klooster Aduard of zijn abt optreedt in bovenregionale context, weglaten, alsmede de akten die zich enkel op het terrein van het geestelijk recht begeven, resteren slechts enkele tientallen bronnen die ons iets zouden kunnen vertellen over de interne sociale structuur van het Westerkwartier. Daarvan hebben twaalf oorkonden betrekking op de verkoop van goederen in zuidelijk Middag aan het Heilige-Geestgasthuis te Groningen en ook deze hebben ons weinig te bieden.⁴⁷ Het bronnenmateriaal waarmee we het dus uiteindelijk moeten doen, bestaat uit de twee vermelde beleningsakten, twee oorkonden met betrekking tot de waterstaat van het zuidelijk Westerkwartier, vijf verbonden en vier oorkonden die met de partijstrijd in die jaren verband houden. In het licht van dit wel bijzonder schaarse materiaal (dertien oorkonden!) moeten we ons eigenlijk eerder verbazen over het hoge aantal vermeldingen van of verwijzingen naar adel, beleningen, steenhuizen en hoofdelingen; in elk geval is de informatiedichtheid ten aanzien daarvan veel groter dan van de vijftiende-eeuwse bronnen. Reden om aan te nemen dat de sociale verhoudingen in het Westerkwartier heel anders lagen dan in de rest van de Ommelanden, geeft het bronnenmateriaal derhalve niet.

Conclusie

Bij nadere beschouwing van de Westerkwartierder adel, en vooral tegen het licht van het overgeleverde bronnenmateriaal, blijkt de overeenkomst met de overige Ommelanden groter dan tot dusver aangenomen. De opvallendste overeenkomst is het feit dat de hoofdelingenadel in de vijftiende eeuw afwezig lijkt dan in de veertiende en zestiende eeuw. We kunnen het vermoeden uitspreken dat de veranderde maatschappelijke situatie na het beëindigen van de partijstrijd omstreeks 1420 als gevolg heeft gehad dat verschillende inheemse geslachten geen wijze meer zagen om zich als groep te profileren ten opzichte van andere geslachten die voorheen van mindere status werden geacht. In Hunsingo en Fivelingo is een aantal geslachten aanwijsbaar dat enige generaties voortleeft zonder zichtbaar adellijke status, maar zodra de maatschappelijke situatie dat toelaat, zijn genealogisch kapitaal te gelde maakt en alsnog zijn latente adeldom aan de oppervlakte kan brengen. Ook ten aanzien van een aantal families in het Westerkwartier kan dit vermoed worden. Het gebrek aan adellijke titulatuur ('hoofdeling') blijkt niet op het ontbreken van een adelsgroep te duiden. Kunnen we met betrekking tot de periode vanaf het einde van de vijftiende eeuw een samenhangende adelsgroep aantonen en het beredeneerde vermoeden uitspreken dat het hier niet om een nieuw verschijnsel handelt, het definitieve antwoord op de vraag hoe de Westerkwartierder adel er voordien uitzag moet voorlopig nog onbeantwoord blijven.

⁴⁶ We beschouwen hierbij de stukken in het *Oorkondenboek van Groningen en Drenthe*, dat nog altijd een vrij compleet overzicht geeft.

⁴⁷ Enkel een oorkonde van 1379 geeft de namen van zeven 'viri discreti' en 'cives' van Hoogkerk, maar alleen deze namen geven ons weinig houvast (*OGD*, nr. 854, daar abusievelijk op 1370 gedateerd).

Bijlage

Adellijke geslachten in het Westerkwartier

In deze bijlage is informatie bijeengebracht die kan dienen tot bepaling van de status van de beschreven families. Van geen van deze families bestaat een deugdelijke genealogie, zodat er veel gebruik gemaakt moest worden van bronnenmateriaal en slechts in mindere mate van bestaande literatuur. Om te voorkomen dat de teksten verworpen tot een vergaarbak van op zich aardige genealogische wetenswaardigheden, zijn deze beperkt tot de direct relevante aspecten als titulatuur, familierelaties, relevante functies, eigendom van steenhuizen en politieke activiteiten; met betrekking tot families als Jensema en Gaikinga, wier adeldom niet ter discussie hoeft te staan, is de informatie nog beperkter gehouden. In de noten zijn de meeste argumentaties die deze aspecten onderbouwen, samengebracht, alsmede relativering van omwille van de leesbaarheid wellicht te stellige constatering in de tekst. De familie Van Ewsum op Nienoord wordt verder buiten beschouwing gelaten, omdat haar adellijke afkomst en status reeds uitgebreid beschreven zijn.⁴⁸ De behandelde families vormen de geslachten die we achten deel uit te maken van de adellijke kerngroep rond 1500, maar tevens wordt een aantal families daaromheen besproken: families van wie wij niet met voldoende zekerheid hebben kunnen aantonen dat zij als adellijk golden, die geen deel uitmaakten van het Westerkwartierder adellijke huwelijksnetwerk of die later in de zestiende eeuw opkwamen zonder aantoonbare genealogische continuïteit.

Informatie over de borgen en steenhuizen wordt alleen uitgebreider gegeven als de gegevens niet vermeld worden in *De Ommelanden borgen en steenhuizen*. De latere geschiedenis van de huizen is over het algemeen minder relevant voor de periode van vóór 1600 en daarvoor zij stilzwijgend naar dat werk verwezen, voor zover de betreffende huizen daar behandeld worden.

Aikema

Stamvader van dit geslacht was Ile A(de)kema, die tussen 1445 en 1459 vermeld wordt, onder andere als grietman van Langewold.⁴⁹ De filiaties van de generaties na Ile zijn niet duidelijk. Zo worden in het begin van de zestiende eeuw twee gebroeders Take en Dee Aikema genoemd, die vermoedelijk ook onder de achternaam Wibesma voorkomen.⁵⁰ Hun stiefvader Sippe Meckema is in 1505 een van de vijf edelingen in Kollumerland,⁵¹ terwijl Dee Wibesma wordt vermeld als ‘eerbare’ en ‘erentfeste’ hoofdeling (1539) en heerschap te Surhuizum (1528).⁵² Hun precieze relatie tot de overige Aikema’s is nog niet bekend.⁵³

⁴⁸ Zie met name M. Hartgerink-Koomans, *Het geslacht Ewsum. Geschiedenis van een jonkersfamilie uit de Ommelanden in de 15e en 16e eeuw* (Groningen-Batavia, 1938).

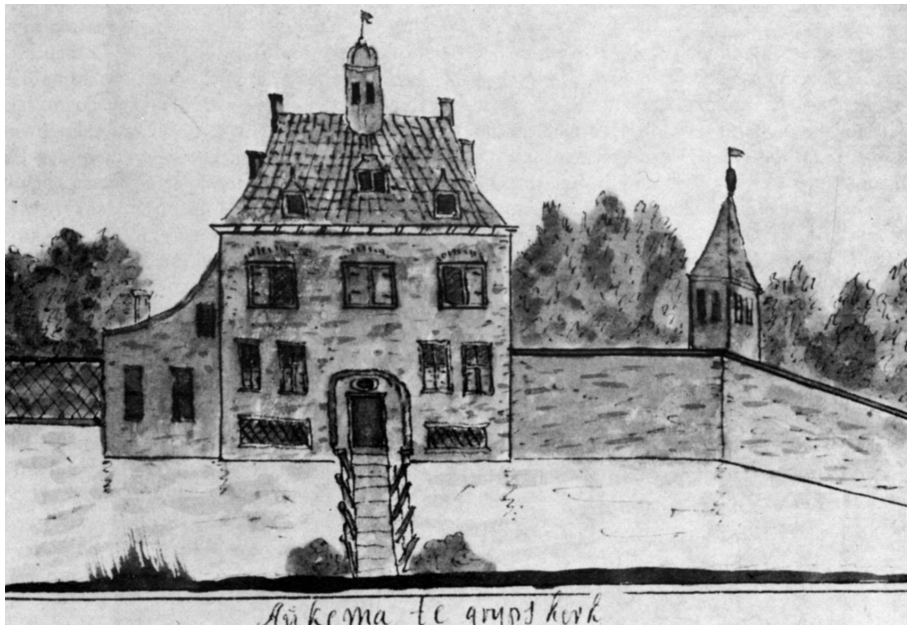
⁴⁹ *Warfsconstitutiën en oordeelen, tot en met het jaar 1601 bijeenverzameld*, H.O. Feith, ed. (Groningen, 1863) 18, 25, 32, 48, 73. Zie ook Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 322-327.

⁵⁰ Formsma, *Grijpskerk*, 275, noot 31.

⁵¹ P. Winsemius, *Chronique ofte Historische geschiedenisse van Vrieslant* (Franeker, 1622) 402.

⁵² RAF, Arch. Gerkesklooster, inv.nr. 26, reg. 190 (1539), respectievelijk inv.nr. 90, reg. 133 (1528). Hij zegelt ook reeds in 1526 (Ibidem, inv.nr. 34, reg. 125).

⁵³ De suggestie van Formsma dat zij zonen zijn van Wywert Aikema en dat de achternaam Wibesma een patroniem van die voornaam is, lijkt wel zeer onwaarschijnlijk.

De borg Aikema in de zeventiende eeuw naar een tekening van Andries Schoemaker

De latere Aikema's stammen af van de gebroeders Focke en Melle, die in 1520 vermeld worden als neven van de doodgeslagen Frerick en Hendrick Gaikinga.⁵⁴ Fockes vrouw Reinouw is een tante van de kinderen van Here Harkema.⁵⁵ Fockes zoon Take Aikema heet in 1572 hoofdeling te Westerdijken en was gehuwd met Swane Hillema, weduwe van de Friese Hendrick Faesma. Uit haar eerste huwelijk had zij een zoon Folt, die omstreeks 1600 de titel hoofdeling te Grijskerk voerde. Zijzelf stamde uit een aanzienlijke familie van – naar het zich laat aanzien – eigenerfden uit Lutjegast, die ook verschillende grietmannen voortbracht.⁵⁶ Overigens zou ook een van de families Froma uit het geslacht Hillema stammen, zoals we hieronder zullen zien. De zonen van Take Aikema, Harke en Hoite (Hector), komen eveneens voor als jonker en hoofdeling te Grijskerk.⁵⁷

Melle Aikema, de broer van Focke, was gehuwd met de stad-Groningse Bele Potter. Hij wordt vermeld als rechter op de Ruigewaard in 1527.⁵⁸ Van hem zijn vier kinde-

⁵⁴ Huisarchief (HA) Farmsum, inv.nr. 727, reg. 283. Hun relatie wordt niet vermeld, maar het ligt – gezien de volgorde van de in 1520 genoemde verwanten – voor de hand te veronderstellen dat hun moeder een dochter van Focke Gaikinga te Zuidhorn was. Op grond van de naam van Melles dochter Sitie valt te verwachten dat zij Sytke Aikema is, die in 1497 meter is bij de doop van Hidde Jensema.

⁵⁵ Hs. Doys, III, p. 141, nr. 36.

⁵⁶ Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 324-326.

⁵⁷ Zie verder H.L. Hommes, 'Bijdragen tot genealogieën van oude adellijke geslachten in Stad en Lande. X. 18. Ayckema', *De Nederlandsche leeuw*, LXXII (1956) 7-12, en Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 151-152. Harke Aikema heet onder andere in 1601 jonker en hoofdeling te Grijskerk en op de Ruigewaard (Arch. Hoge Justitiekamer (HJK), inv.nr. 1684a en 1686).

⁵⁸ *Warfsconstitutiën en oordeelen*, 146.

ren bekend. Rixte Aikema huwde de stad-Groninger Johan Coenders, die onder andere als hoofdeling te Hoogkerk en Lutjegast voorkomt. De goederen in de eerste plaats zijn afkomstig van de familie Potter, die te Lutjegast van de Aikema's. Ook een andere dochter, Trude, huwde een Johan Coenders, een oom van zijn naamgenoot. De derde dochter, Sitie Aikema, vond wel een partner in het Westerkwartier, Gerke Froma, die vermoedelijk op zijn grafzerk als hoofdeling wordt aangeduid. Melles enig bekende zoon, Luel Aikema, wordt vanaf 1547 hoofdeling te Westerdijken genoemd⁵⁹ en huwde Eweke Clant, dochter van Willem Clant, hoofdeling te Leermens en Warfhuizen.

Luels zoon Melle Aikema wordt in 1568 als hoofdeling vermeld. Zijn broer Willem Clant Aikema huwde Eneke Faesma, dochter van de hierboven genoemde Hendrick Faesma en Swane Hillema. Luels dochters Bele en Trude, ten slotte, huwden de gebroeders Dode en Johan van Laer. Deze stamden uit Bentheim maar hadden een Oostfries-Groninger moeder.⁶⁰

Alma (HerAlma)

De leden van de familie Alma (ook: HerAlma of VerAlma) te Saaksum komen niet als hoofdeling voor. Halverwege de vijftiende eeuw leefde de vrouw Aile HerAlma, die eerst huwde met Sicke to Ewer en vervolgens met Hidde Ailkema, hoofdeling te Rasquert. Zij overleed kinderloos en deed een aanzienlijke schenking aan het Fraterhuis te Groningen.⁶¹ Zij was onder andere gegoed te Niehove.⁶² Een ongetwijfeld verwante leeftijdsgenoot zal Ike HerAlma zijn, die uit zijn huwelijk met Biwe N.N. twee kinderen had.⁶³ De dochter Wennetien huwde de stad-Groninger Peter Sickinghe en werd zo stammoeder van dit nog bloeiende geslacht.⁶⁴ Ikes zoon Redmer (Her)Alma, ridder, is in 1495 kastelein namens de stad Groningen over Oostbroeksterland en vervulde in de jaren tussen 1497 en 1499 andere militaire functies voor de stad.⁶⁵ Hij huwde de verder onbekende Teteke en kreeg twee dochters:⁶⁶ Rixte,

⁵⁹ HA Nienoord, inv.nr. 98 (1558).

⁶⁰ Hun vader, Hendrick van Laer, was overigens in eerste huwelijk nog gehuwd met Feye, dochter van Peter Sickinghe en Wennetien Alma. Uit zijn tweede huwelijk met Adde Manninga, dochter van Dode Manninga en Fije Ripperda, stamden Johan en Dode.

⁶¹ Hs. in fol. 13b, p. 655-656, d.d. 14 febr. 1478. Zie A.T. Schuitema Meijer, *Inventaris van de archieven van het Klerken- of Fraterhuis te Groningen en de daarmee samenhangende stichtingen* (Groningen, 1973) 3, die haar ten onrechte Aile Hallema noemt en als man beschouwt. Het afschrift waarin deze schenking vermeld wordt, is echter corrupt. Uit vergelijking van de in deze akte genoemde goederen met die in Familiearchief (FA) Ewsum, inv.nr. 63, oud inv.nr. 231a, blijkt dat met de schenker de vrouw Aile HerAllema bedoeld is. Uit het eerste huwelijk had zij nog wel een zoon Aelrick to Ewer, maar deze overleed kinderloos.

⁶² HA Farmsum, fol. 214r, reg. 161, d.d. 24 maart 1474; ibidem, inv.nr. 40, reg. 323, d.a. 1536: land te Niehove nagelaten door Ayle Aylkema, onverscheiden gelegen in een perceel van veertien grazen met Hidde Jensema, en na Ayles dood gekomen aan Hilbrant Rolteman.

⁶³ Hij wordt lid van het brouwersgilde van de stad Groningen in 1470.

⁶⁴ In 1546 wordt hun zoon Dr. Johan Sickinghe vermeld als een van de klufthuiden 'de welke de rechtingen toe Engelum [onder Oldehove] toebehooren' (*Claveboek*, 178). Wellicht betreft dit rechten die hij van zijn moeder geërfd heeft. In 1545 treedt Johan als hoofdeling in de Ruigewaard op namens de ingezetenen aldaar (Arch. Gerkesklooster, inv.nr. 111, reg. 202).

⁶⁵ Benninge, 'Chronickel', 19 en 30.

⁶⁶ Een handschriftgenealogie geeft als zijn overlijdensjaar 1503, noemt hem zoon van Ile HeerAlma en Biwe ter Bruggen. Zijn moeder zou een zuster zijn van Reneke Sickinghe (Genealogische Verzameling (Gen. verz.), inv.nr. 306). Deze laatste bestaat inderdaad en wordt genoemd in 1458 (FA Ewsum, oud inv.nr. 9, reg. 49). Zij zal gehuwd zijn geweest met een lid van de stad-Groninger familie Sickinghe, maar onbekend is met wie.

gehuwd met Eise Jarges en hierdoor stammoeder van het in 1846 uitgestorven adellijke geslacht Jarges, en Harmen Alma, eerst gehuwd met Eises achterneef Peter Jarges en vervolgens met de Fries Onne Sytsema. Hoewel de mannelijke leden van deze familie nooit als hoofdeling worden aangeduid, wijzen hun huwelijken erop dat het geen eenvoudige landbouwersfamilie betreft. Hun rechtsopvolger, de familie Jarges, was natuurlijk van onbetwiste oude komaf. Leden van deze familie worden vanaf Eises gelijknamige kleinzoon als hoofdeling te Saaksum aangeduid.⁶⁷

Het laatste lid van deze familie zal zijn Ile HerAlma, die in 1522 wordt vermeld als hij zich met de burens van Oldehove en Ezinge teweerstelt tegen plunderende soldaten.⁶⁸

Het ligt voor de hand aan te nemen dat deze (Her)Alma's verwant zijn aan de Alma's die reeds eerder in de vijftiende eeuw in Humsterland voorkomen. Babe Alma treedt halverwege die eeuw onder andere op als zegelaar en medeooronder van verschillende akten.

Benkema en Douwema

Van de familie Benkema zijn slechts weinig leden bekend. Harmen Benkema speelde in de strijd tussen de stad Groningen en de hertogen van Saksen een prominente rol aan de zijde van de laatsten. Een getuigenverklaring uit 1543 spreekt postuum over hem als 'een edel Vrese van guede olde stamme'.⁶⁹ Zijn voornaam duidt echter op een afstamming van buiten de Ommelanden. Zijn moeder zou Eneke Benkema geweest zijn, die in 1445 en 1448, blijkbaar als weduwe, vermeld wordt.⁷⁰ Bovendien werd hij in 1466-1467 lid van het brouwersgilde van de stad Groningen en verkreeg hij in 1482 het gildrecht aldaar. In de troebelen van na 1498 stond hij echter aan de zijde van de Ommelander ridderschap tegenover de stad.⁷¹ Hij was grietman van Vredewold in verschillende jaren tussen 1508 en 1514, blijkbaar als zodanig aangesteld door de hertog van Saksen, van wie hij ook een jaargeld ontving.⁷² Zijn huis te Midwolde stond bekend als 'een eerlijck hoofmans wooninghe, Benckema huys'.⁷³ Het moet een aanzienlijk en weerbaar huis zijn geweest. De Saksische hertog en de Oostfriese graaf lieten het huis versterken met bolwerken en grachten. In 1514 werd het ingenomen door de stad-Groningers, die Benkema gevangennamen en tegen een losgeld van 800 rijns-gulden vrijlieten. Emmius noemt hem met zijn kinderen als behorend tot de anti-stedelijke partij.⁷⁴ In 1540 worden Jelt en Iwe Benkema vermeld, denkelijk als gebruiker

⁶⁷ Zij golden in 1536 al als een adellijke familie in de stad Groningen (Alma, 'Grovens' erven', 416).

⁶⁸ Benninge, 'Chronickel', 359: 'Ile Heeralama'.

⁶⁹ HA Nienoord, inv.nr. 251.

⁷⁰ *Warfsconstitutiën en oordeelen*, 15 en 41. De laatste vermelding hangt samen met de betaling van het dooddeel van een man die bij een vete betrokken was. Eneke treedt hierbij op namens haar broers kinderen. Daar ongehuwde vrouwen in die tijd zelden zelfstandig voor het gerecht optreden, zal zij weduwe van een N.N. Benkema zijn geweest en behoren haar broers kinderen tot een ander geslacht.

⁷¹ Alma, 'De Ommelander ridderschap', 39-40, 45, 67.

⁷² HA Nienoord, inv.nrs. 11, 12, 13, 412b, 412g en 670a, fol. 6v; Benninge, 'Chronickel', 248-249.

⁷³ Benninge, 'Chronickel', 83.

⁷⁴ Universiteitsbibliotheek (UB) Groningen, Ms. 138, fol. 37r, p. 59, zie Alma, 'De Ommelander ridderschap', 44. Emmius schrijft 'cum filiis', wat met enige fantasie ook begrepen kan worden als 'met dochters [en schoonzons]'. Omdat Benkema een stiefdochter had, gehuwd met de stad-Groninger brouwer Evert van Asschendorp, kunnen met deze kinderen wellicht ook nog stiefkinderen bedoeld zijn (Benninge, 'Chronickel', 248-249. Zie H.L. Hommes, 'Bijdragen tot genealogieën van oude adellijke geslachten in Stad en Lande. XIV. 24. Van Asschendorp', *De Nederlandsche leeuw*, LXXVII (1960) k. 83. Everts gelijknamige kleinzoon vestigde zich te Grijskerk; zie onder 'Reitsema'). Emmius schreef overigens een kleine honderd jaar later, waardoor we misschien deze vermelding ook niet al te stellig moeten overnemen.

casu quo mede-erfgenamen van de Benkemagoederen. Er zijn sterke aanwijzingen dat zij nazaten van olde Jelt Eisema zijn, met wie Harmen sinds 1489 transacties verrichtte, vooral met betrekking tot goederen in Burum.⁷⁵ Hoe de relatie met de familie Eisema precies ligt, is nog onduidelijk. Feit is dat de Eisema's onder andere Benkemahuis verkregen, dat in 1557 aan de familie Van Ewsum verkocht werd.⁷⁶ Er zijn echter nog andere rechtsoptvolgers of erfgenamen van Harmen Benkema. Tjepke Douwema woont in 1546 op een steenhuis te Lettelbert en bezit een heerd op de Traan (onder Midwolde), welke goederen vermoedelijk van Benkema afkomstig zijn.⁷⁷ Tjepke was een uit Friesland afkomstige neef van Jancko Douwema en stamde uit een familie van hoofdelingen.⁷⁸ Omdat de heerlijke rechten van heel Vredewold in handen van de Van Ewsums waren, kon Tjepke zich slechts ontplooiën in hun schaduw. Zo was hij in 1542 rechter namens de erfgrietman Hidde van Ewsum.⁷⁹ Dat hijzelf of zijn vrouw Lamme een verwant van Harmen Benkema was, ligt voor de hand maar is niet met zekerheid uit te maken. Tjepkes dochter Tette en haar man Frans Clant, zoon van Otto Clant, hoofdeling te Scharmer, volgden hem op als bewoners van het huis te Lettelbert.⁸⁰

Harmen Benkema voldoet aan vrijwel alle criteria om hem als adellijk te bestempelen: een getuigenis van twintig jaar na zijn dood waarin hij als edele genoemd wordt, aanzienlijke huizen en andere goederen en vooraanstaande ambten. Reden om terughoudendheid te betrachten is dat we over zijn familie te weinig met zekerheid weten.

⁷⁵ Kloosterarch., inv.nr. 69, reg. 780; inv.nr. 89, reg. 807; inv.nr. 90, reg. 913; Reg. Feith, 1495.35. Harmen was ook gegoed te Ter Lune in Friesland (RAF, Varia Staten, inv.nr. 73.37, d.d. 18 febr. 1490). Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 168-170, noemen jonge Jelt en Iwe Eisema vader en zoon, blijkbaar op grond van HA Nienoord, inv.nr. 251, waarin gesteld wordt dat Iwe Eisema in 1531 voor zich en zijn (ongenoemde) vader afstand deed van zijn rechten op het grietmanschap. Volgens HA Nienoord, inv.nr. 25c maakte jonge Jelt echter juist bezwaar tegen de overdracht, waaruit eerder lijkt te volgen dat hij Iwes broer dan diens vader is. Zeker is dat Iwe twee zusters heeft: Tette, gehuwd met de Friese Lolke Donia, en Reine (door Feenstra en Oudman ten onrechte dochter van Tette genoemd).

⁷⁶ HA Nienoord, inv.nr. 430. In 1569 wordt Benkemaheerd gebruikt door Johan van Haren (HA Nienoord, inv.nr. 684), die gehuwd was met Anna, bastaarddochter van Schelte Froma (Gen. Verz., inv.nr. 306). Het Armhuizittendconvent te Groningen beurt in 1548 en 1558 een rente uit 'Bennekuma hues' en in 1570 tevens uit 'Rycke Eenemaheert toe Myt wolde bij Benkemahuis' (Arch. Armhuizittendconvent, inv.nr. 17). In 1603 is Benkemahuis met de annexe heerlijkheden en gerechtigheden in eigendom van de stad Groningen (HA Nienoord, inv.nr. 670a, p. 2).

⁷⁷ Tjepke is met zijn vrouw Lamme in 1546 eigenaar van deze heerden (Hs. Doys, III, p. 146, nr. 65). In 1540 zijn ze reeds in zijn bezit. Zijn goederen onder Midwolde worden dan direct genoemd vóór die van Jelte en Iwe Benkema, wat erop wijst dat zij nabij elkaar lagen en wellicht oorspronkelijk één goederencomplex vormden (R.H. Alma, 'Het schatregister voor de jaartax van 1540', *Gruoninga*, XXXVI (1991) 64). Tjepke is 1544 in elk geval gegoed in de westerkluit van Midwolde (HA Nienoord, inv.nr. 49), waaronder ook de Traan viel. Tjepke testeert op 19 aug. 1555 (Hs. Doys, III, p. 143, nr. 59) en overlijdt vóór 17 aug. 1559 (Hs. Doys, III, p. 144, nr. 62). Harmen Benkema is in 1484 reeds gegoed te Enumatil onder Lettelbert (Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 84v, reg. 719; fol. 85r, reg. 734; fol. 86r, reg. 760; fol. 86v, reg. 763). In 1511 is sprake van zijn stuk land en 'thuen' op de Traan (HA Nienoord, inv.nr. 11). Onder Midwolde bezat Benkema ook Monkemaheerd, vermoedelijk in 1493 gekocht van het klooster Trimunt (Kloosterarch., inv.nr. 89, reg. 813) en nog in 1520 in zijn bezit (Arch. Parochiekerken, inv.nr. 265, reg. 664).

⁷⁸ Hij wordt in 1546 met drie anderen door het landschap Vredewold gedeputeerd in een zekere kwestie. Er is dan sprake van de 'erbare ende vroeme Tjepke Douwema, voert [dat wil zeggen voorts] Iwo Auwema, Leo Ywema ende Joucko Theyens anders Hiddema' (HA Nienoord, inv.nr. 416). De expliciet afwijkende aanspreektitel duidt op zijn aparte status, die boven die van de drie andere gedeputeerden uitsteeg.

⁷⁹ HA Nienoord, inv.nr. 42.

⁸⁰ Frans Clant woont in elk geval tussen 11 maart 1562 en 30 okt. 1568 te Lettelbert (Hs. Doys, III, p. 144, nr. 63; Arch. Parochiekerken, inv.nr. 282, reg. 839) en overlijdt tussen 21 juni 1576 en 24 nov. 1587, wanneer zijn goederen openbaar verkocht worden (HA Farmsum, inv.nr. 788, reg. 530, en inv.nr. 789, reg. 531; HJK, inv.nr. 378). Koper is secretaris Petrus Maerhuisen; er is dan sprake van 'vervallen steen' (HJK, inv.nr. 56, fol. 2v), dus een vervallen steenhuis.

Adellijke rechtsofvolgers heeft hij weliswaar gekend, maar het is niet zeker dat zij ook verwante erfgenamen waren.

Benninge en Grevinghe

In 1392 heet Menne Beninge hoofdeling te Faan.⁸¹ Zijn relatie met de latere families van deze naam is niet bekend.⁸² De bekende kroniekschrijver Sicke Benninge (ca. 1455-ca. 1530), die wellicht aan Menne verwant was, moet over aanzienlijke goederen te Noordhorn hebben beschikt, maar er zijn geen contemporaine aanwijzingen dat hij een hogere status had dan andere eigenerfden.⁸³ Zelf gehuwd met een stad-Groninger vrouw zochten zijn dochters hun partners meest in de stad. Tjauke huwde de stad-Groninger Claes Volens. Hun dochter Evert huwde Luert Grevinghe, die zich in Noordhorn vestigde op de goederen van de familie Benninge. Hun zoon Abele Grevinghe komt vanaf 1573 voor als hoofdeling aldaar. De tweede dochter van Sicke, Clara, huwde Menne Doema uit Feerwerd, en de jongste dochter, Hebble, huwde de stad-Groninger Johan Wifringhe. Een verwant van Sicke, Reit Benninge, wordt als neef van Tette Luersema vermeld. Deze bezat onder andere een steenhuis in Buitenpost.⁸⁴

Uit Abele Grevinghe stamt de tak van zijn geslacht die in 1719 uitstierf met zijn achterkleinzoon Circo Rudolph Grevinghe. Deze tak werd vanaf de generatie van Abele als adellijk beschouwd, net als diens achterneven in Favelingo en Overijssel.⁸⁵

Broersema

De leden van de familie Broersema komen pas laat als hoofdeling voor, maar hun geslacht is waarschijnlijk wel op oude wortels terug te voeren. Het is niet uitgesloten dat hun stamvader behoorde tot de gebroeders Frerick, Melle en Tjaert van Oldehove, die in 1404 tezamen met Mr. Fredericus van Baflo de hof te Baflo van de Munsterse bisschop in lijfpacht kregen,⁸⁶ daar de namen Melle en Tjaert onder de latere, vijftiende-eeuwse leden van het geslacht voorkomen en ook dezen in Oldehove woonachtig waren. Halverwege die eeuw vinden we Melle en Bruen Broersema, de laatste als keder (grietman) in 1447.⁸⁷ Een van beiden zal de vader van drie in 1473 genoemde

⁸¹ OGD, nr. 826, 1392: 'Menne Benynghe, hovedinc to Fanum.'

⁸² Zie Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 174-182.

⁸³ Ubbo Emmius meldt dat hij stamt uit Humsterlandse adel, maar of hij die kennis ook aan contemporaine bronnen heeft ontleend, is twijfelachtig. Hij zat in elk geval al fout wat betreft de localisering van Bennings herkomststreek.

⁸⁴ RAF, Rentmeestersrekeningen, inv.nr. 12 (1544-1545), fol. 16r. Zie ook RAF, FA Thoe Schwarzenberg en Hohenlansberg, inv.nr. 1587.

⁸⁵ H.L. Hommes, 'Bijdragen tot genealogieën van oude adellijke geslachten in Stad en Lande. V. 12. Grevinghe of (Van) Grevinck', *De Nederlandsche leeuw*, LXI (1944) k. 61-62. De genealogie van deze tak is tamelijk onvolledig. Zo melden we in het voorbijgaan dat de vader van Circo Rudolph, van wie Hommes de voornaam niet kende, Roelof heette (zie *ibidem*, k. 69, waar de aanzwering van voogden over 'Siertie' Grevinghe door Hommes genoemd wordt). Abele was gehuwd met Geertruit, dochter van Jacob Tjassens en Stine Riddersma te Den Ham en weduwe van Bonne Hayema (HJK, inv.nr. 2, fol. 243r). Zij stamde niet uit een hoofdelingengeslacht.

⁸⁶ 'Fredericus, Mello et Tytardus de Aldehave, terre Hummerck, fratribus' (OGD, nr. 1188; Kloosterarch., inv.nr. 20, reg. 69, 311, 312 en 3731).

⁸⁷ Bruen Broersema wordt vermeld in de jaren 1445-1458, Melle in 1445 en 1457 (*Warfsconstitutiën en oordeelen*, 18, 25, 26 en 73; HA Farmsum, inv.nr. 89, fol. 184, reg. 117, inv.nr. 90, fol. 531; Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 40, reg. 244; Reg. Feith 1453.8).

kinderen zijn geweest. In dat jaar worden Tjaert Broersema en zijn broer Menne Doema vermeld met hun moeder Tadde en hun halfbroer Jelte Broersema, die blijkbaar uit een eerder huwelijk van de vader van Tjaert en Menne stamt.⁸⁸ Tjaert Broersema wordt voor het laatst vermeld in 1495 in een overeenkomst betreffende de rechtsomgang van Oldehove. In deze overeenkomst wordt hij als eerste genoemd, gevolgd door Rempt Jensema en Rempt Fritsing. Als de volgorde, zoals gebruikelijk, een weerspiegeling van hun respectievelijke status is, komt hij dus nog vóór de expliciet als hoofdeling bekende Rempt Jensema.⁸⁹ Hij overleed vóór 1500, wanneer zijn weduwe Hille met haar zoon Bruen vermeld wordt.⁹⁰ Bruen Broersema was (vermoedelijk) gehuwd met Anna, dochter van Rempt Fritsing, overleed vóór 1529⁹¹ en liet drie zoons na: Jelte, Here en Pabe.⁹² Van de eerste twee is weinig bekend, maar de laatstgenoemde huwde de erfdochter Ide Retkema en werd stamvader van de Zuidhorner tak van de Broersema's. Twee van hun dochters trouwden met zonen van de Groninger burgemeester Reint Alberda,⁹³ een andere met Roelof ten Holte, hoofdeling te Zeerijp.⁹⁴ Zijn zonen Date en Tjaert Broersema komen als hoofdeling te Zuidhorn voor. Date huwde de stad-Groningse Evert Eelts (wier moeder een Aikema was), Tjaert trouwde een vrouw met Westerkwartierder bloed, Atte Fritema, evenals zijn zoon Pabe, die hem opvolgde als hoofdeling te Zuidhorn en in Eweke Jensema zijn vrouw vond.⁹⁵

De andere tak van de Broersema's te Zandweer stamt vermoedelijk af van Jelte Broersema en zijn stad-Groninger echtgenote Hilbrant Entens.⁹⁶ Jelte overleed vóór 1495 en zijn weduwe hertrouwde Rembert Frailema, hoofdeling te Slochteren.⁹⁷ Jelte

⁸⁸ Arch. Parochiekerken, inv.nr. 377, reg. 263.

⁸⁹ *Claveboeck*, 180. Opvallend is wel dat hij niet mede zegelt, terwijl de beide Rempts dat wel doen. Op zich hoeft het gebrek aan een zegel niet op een lage status te duiden; er zijn vele voorbeelden van aanzienlijke personen die niet over een zegel beschikken.

⁹⁰ Arch. Parochiekerken, inv.nr. 377, reg. 473. Zij verkoopt dan de helft van de rente die in 1473 aan Tjaert Broersema toekomt, vandaar dat ik aanneem dat zij diens weduwe is.

⁹¹ Een ongedateerde dijkrol van de Nije Slachte noemt Tjaert Broersema als dijkplichtige voor een perceel dat in 1549 ten laste van Pabe Broersema valt (R.H. Alma 'Dijkrollen van de Nije Slachte bij Oxwerd (ca. 1492-1549)', *Gruoninga*, XLVIII (2003) 131). Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandseelite*, 156-157, noot 6, dateren deze dijkrol omstreeks 1520. Mijns inziens moet de dijkrol van kort na 1492 dateren en betreft deze vermelding de vóór 1500 overleden Tjaert Broersema, die volgens onze reconstructie een zoon Bruen had. Dat het perceel vijftig jaar later in handen van Pabe is, is een aanwijzing dat deze inderdaad een zoon van Bruen en kleinzoon van Tjaert is.

⁹² Jelte, Here en Pabe worden vermeld op 24 okt. 1531 in een proces tegen Hidde Jensema als borg en Alger Bruninge, namens een meier. Op 16 febr. 1529 is nog sprake van Jelte met zijn broers en de voogden over hun andere, blijkbaar minderjarige broer (Hs. Doys, III, p. 42); Here wordt wellicht al in 1526 vermeld als Here Fritsing. Jelte leeft nog in 1540 (Alma, 'Het schatregister', 78). Een Anna Broersema wordt vermeld in 1540 (RAF, Arch. Gerkesklooster, inv.nr. 61, reg. 163). Het ouderschap van Bruen (zoon van Tjaert en Hille) en Anna wordt verondersteld, omdat we de namen Tjaert, Hille en Anna bij de kinderen van Pabe weer tegenkomen.

⁹³ Zie Alma, 'Grovens' erven', 419-422.

⁹⁴ H.L. Hommes, 'Bijdragen tot genealogieën van oude adellijke geslachten in Stad en Lande. VI. 14. Ten Holte, Van Tongeren en iets over De Sigers ther Borch', *De Nederlandsche leeuw*, LXV (1948) k. 34, met een verkeerd ouderpaar.

⁹⁵ Date in 1577; Tjaert vanaf 1598 (Formsma, e.a., *De Ommelanden borgen*, 533). De kwartierstaat van Pabes kinderen ziet er met zestien kwartieren als volgt uit: Broersema - Fritsing(?) - Retkema - Hankema - Fritema - N.N. - Jarges - N.N. - Jensema - Coenders - Gaikinga - Meininge anders Doema - Gaikinga - Lewe - Clant - Jensema. Van de zestien kwartieren zijn tussen de tien en twaalf van (voor zover bekend) oorspronkelijk Westerkwartierder geslachten. Zie voor de Broersema's verder: H.L. Hommes, 'Genealogie Broersema', *De Nederlandsche leeuw*, LVIII (1940) k. 281-292. De oudste generaties van deze genealogie zijn overigens een tamelijke chaos.

⁹⁶ Zij was een dochter van Hilbrant Entens en Trudeken N.N., en was verwant aan verschillende hoofdelingenfamilies.

⁹⁷ Alma, 'Grovens' erven', 434, waar ik de relaties binnen de familie Broersema anders legde dan in dit artikel.

en Hilbrant waren, naar ik aanneem, de ouders van Melle Broersema, grietman van Humsterland in 1512.⁹⁸ Hij was de eerste echtgenoot van Eiske Scheltekema en moet spoedig daarna overleden zijn, omdat zijn weduwe in 1516 gehuwd was met Balle Froma.⁹⁹ Melles (postume?) zoon Melle Broersema (ca. 1510-1576) erfde van zijn moeder het hoofdelingschap te Zandeweer.

Bruninge

Van de familie Bruninge vinden we slechts over enkele generaties informatie.¹⁰⁰ Iwe Bruninge wordt met zijn broers in 1460 vermeld met hun vermoedelijke zuster Jelteke, gehuwd met de verder onbekende Dode Hoitema. Hij is waarschijnlijk een van de erfgenamen van Alger Fripema.¹⁰¹ Iwes broers zullen mogelijk zijn Sicke en Menne Bruninge, die na 1492 vermeld worden. Iwe huwde Kunne, weduwe van Alger Luersema, en kreeg uit dit huwelijk een zoon Alger Bruninge, die in 1505 met Habbe Jensema trouwde. In 1514 is hij aanwezig bij het overleg te Selwerd met andere leden van de Ommelander adel.¹⁰²

Doema en Meininga

De familienaam Doema vererft enkele keren in vrouwelijke lijn, waardoor men niet van één agnatisch geslacht Doema kan spreken. In 1473 wordt Menno Doema met zijn moeder Tadde en zijn broer Tjaert en halfbroer Jelte Broersema vermeld. Dat de latere Doema's uit de familie Broersema voortkomen, wordt bevestigd door de vermelding van het wapen op latere wapenkwartierstaten.¹⁰³ Menne Doema is de enige met zekerheid bekende vijftiende-eeuwse hoofdeling in Middagerland: in 1474 en 1476 heet hij hoofdeling te Feerwerd.¹⁰⁴ Reeds in 1466 wordt hij op de dan gegoten klok van Feerwerd vermeld.¹⁰⁵ Hij zal in tweede huwelijk gehuwd zijn geweest met Asse N.N., (oud)tante van Tette Luersema.¹⁰⁶ In 1471 traden Menne Doema en Johan Grijp op namens de eigegeërfden van de Ruigewaard, waar Menne ook verschillen-

⁹⁸ *Claveboek*, 177-178.

⁹⁹ Reg. Feith 1446.15.

¹⁰⁰ Feenstra en Oudman (*Een vergeten plattelandselite*, 210) opperen dat de Bruninges en Fritema's wellicht één geslacht vormden. Het is wel waarschijnlijk dat zij nauw verwant waren, maar voor een agnatische relatie vond ik geen aanwijzingen.

¹⁰¹ *Warfsconstitutiën en oordeelen*, 112, waar sprake is van Wye Bruninge, vermoedelijk een verschrijving voor Ywe.

¹⁰² Alma, 'De Ommelander ridderschap', 41 en 68. Doys noemt hem met drie vermoedelijke kinderen, maar dat zal wel ten onrechte zijn, daar Jancko Douwema aan zijn echtgenote schrijft dat zij erfgenaam van haar oom Algers goederen is.

¹⁰³ Zo het portret van Bauwe Jensema, vrouw van Johan Rengers ten Post (*Oude luister van Groninger land* (Groningen, 1961) cat.nr. 167), verder A. Pathuis, *Groninger gedenkwaardigheden* (Assen, 1977) nr. 1528, en een kwartierstaat in Hs. Doys, III, p. 93 (vierblad in plaats van ster).

¹⁰⁴ Reg. Feith 1474.2, respectievelijk Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 41v, reg. 603: 'Menno Dodama, hofftling', genoemd te midden van de pastoor en de wedman van Feerwerd. In 1474 is hij ook reeds te Feerwerd gegoed (Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 43r, reg. 578). Zijn zegel vertoont St.-Andreas, die overigens niet de patroonheilige van Feerwerd is.

¹⁰⁵ Pathuis, *Groninger gedenkwaardigheden*, nr. 316. Hij wordt hier als eerste van de drie kerkvoogden vermeld.

¹⁰⁶ Zij staat tot nu toe bekend als Luersema (M. de Haan Hettema en A. van Halmael, *Stamboek van den Frieschen vroegeren en lateren adel, uit oude en echte bescheiden en aanteeekeningen en met bijvoeging van de wapens der onderscheidene geslachten* (3 dln.; Leeuwarden, 1846) I, 98), maar omdat Jancko Douwema aan zijn vrouw schrijft dat Alger Bruninge recht heeft op de helft van Asses aangeërfde goederen (Douwema, *Geschriften*, 514), zal zij een zus-ter zijn van Alger Luersema's vrouw Kunne, die immers Algers moeder en Tettes grootmoeder was.

de rechten bezat.¹⁰⁷ Zijn steenhuis te Feerwerd, Doemahuis, wordt in 1492 genoemd.¹⁰⁸ Menne Doema overleed in 1491 of 1492.¹⁰⁹

Na zijn overlijden blijken in 1492 zijn erfgenamen Watte Meininge te Niezijl, Remke te Zuurdijk en de kinderen van Liwe Aldinga.¹¹⁰ Watte was gehuwd met Menne Doema's dochter Teteke (uit diens eerste huwelijk), bij wie hij vijf kinderen kreeg: Eilert Meininge, gehuwd met Jeie Ulger (uit de stad Groningen),¹¹¹ Eppo Meininge, Menne Doema, gehuwd met Clara Benninge (dochter van Sicke Benninge), Remke Doema anders Meininge, eerst gehuwd met Frerick Gaikinga en vervolgens met Hidde Jensema, en een dochter, die Jemme Alma uit Rasquert huwde. Menne Doema en Jemme Alma worden door Jancko Douwema als neven van zijn vrouw Tette Luersema genoemd.

Het geslacht Doema zet zich voort met de kinderen van de genoemde Menne: de dochters Anna en Teteke (gehuwd met respectievelijk Johan in den Ham en Bartolt Wicheringe) en de zoon Johan Doema, met wie de familie Meininge-Doema uitgestorven lijkt te zijn.¹¹²

Zoals hierboven gemeld was een van de erfgenamen van de oude Menno Doema in 1492 een zekere Remke te Zuurdijk. Tot welk geslacht hij behoorde, is onbekend, maar hij had een aanzienlijke maagschap. Zijn eerste vrouw was blijkbaar een dochter van Menne Doema, bij wie hij een dochter Teteke had, gehuwd met Here Harkema, terwijl Remkes tweede vrouw Hille Luersema was, die Melle Panzer hertrouwde.¹¹³

Fritema

Over de 'opkomst' van de familie Fritema zijn we redelijk goed ingelicht. De stamvader van het geslacht (Van) Fritema in de zestiende en zeventiende eeuw is Reiner, die onder verschillende namen voorkomt. In 1475 verkoopt hij als Reiner Claeusma, teza-

¹⁰⁷ Reg. Feith 1471.13; *Claveboek*, 165. De rechten betreffen zowel een edele heerd op de Westerwaard als één op de Oosterwaard, later in handen van de familie Wicheringe.

¹⁰⁸ HA Farmsum, inv.nr. 89, p. 217, reg. 207, inv.nr. 90, fol. 32.

¹⁰⁹ Laatst vermeld op 17 maart 1491 (Parochiekerken, inv.nr. 194, reg. 391).

¹¹⁰ Hs. Doys, III, p. 140, nr. 23, 1492: scheiding tussen de erfgenamen en Mennes weduwe Asse. Van Aldinga ('Lyeuwe Aldygama') is verder niets bekend. Uit deze vermelding van Watte Meininge 'opten Zijll', dat wil zeggen te Niezijl, blijkt dat hij vermoedelijk woonde op het huis dat later als Meininga bekendstaat en in eigendom van zijn nazaten is (Formsma, e.a., *De Ommelander borgen*).

¹¹¹ Hij leeft nog in 1540 (Alma, 'Het schatregister', 71).

¹¹² Deze genealogie is deels gebaseerd op de handschriftgenealogie in FA Gruys, inv.nr. 545. Daarin wordt de eerste Teteke Doema een dochter van Rempt Doema genoemd, voor wiens bestaan ik geen overtuigende aanwijzing heb. Omdat Watte Meininge onder de erfgenamen van Menne Doema wordt genoemd (Hs. Doys, III, p. 140, p. 23) en Menne nazaten blijkt te hebben (De Haan Hettema en Van Halmael, *Stamboek*, II, 65), moet Watte wel gehuwd zijn geweest met een dochter van Menne en niet met diens nicht. Naast de uit de familie Broersema stammende Doema's te Feerwerd komt aan het eind van de vijftiende eeuw nog een Eise Doema voor, van wie status noch familierelaties bekend zijn. Hij heeft mogelijk gewoond op Doemaheerd te Selwerd onder Oldehove. In 1495 is hij betrokken bij een overeenkomst betreffende de rechtsomgang van Oldehove en wordt daarbij pas als vijfde, na Hayo Deikema, vermeld, wat niet op een hoge status wijst (*Claveboek*, 180). Wel bezit hij in of kort na 1492 land binnen de Nije Slachte ten zuiden van Humsterland gemeenschappelijk met Rembt Jensema. In de dijkrol van 1549 staat dit land op naam van 'Doema heerd toe Zelwert' (Alma, 'Dijkrollen', 131).

¹¹³ In 1511 worden de verwanten van Remkes zoon Peter genoemd: Melle Panzer, Jancko Douwema en Alger Bruninge (*Warfsconstitutiën en oordeelen*, 125-126). De Haan Hettema en Van Halmael (*Stamboek*, II, 65) noemen Remke overigens een Bruninge, maar dat berust mijns inziens op een verkeerde interpretatie van het handschrift Doys (nl. Hs. Doys, III, 142, nr. 39).

Portret van Iwe Fritema en Tjaertke Donia, ca. 1535. Naar een oude foto van het origineel, huidige verblijfplaats onbekend (uit: A. Wassenbergh, *L'art du portrait en Frise au seizième siècle* (Leiden, 1934) pl. VI)

men met zijn echtgenote, enig land dat hem aangeërfd was van zijn grootvader Iweke Jelmersma te Rasquert.¹¹⁴ Zijn vrouw was Ludeke, dochter van Bole Wibekema te Pieterburen.¹¹⁵ Verder was hij erfgenaam en denkelijk dus bloedverwant van Alger Fripema.¹¹⁶ Het ligt voor de hand aan te nemen dat hij in mannelijke of vrouwelijke lijn uit diens familie stamt. Reiner Fripema was in de jaren na 1498 politiek actief en behoorde tot de anti-stedelijke partij. In 1514 verschijnt hij met zijn zoon Boele bij het overleg met andere leden van de Ommelander adel te Selwerd.¹¹⁷ Een Itke Frytema wordt in 1534 vermeld als tante van Hidde Jensema.¹¹⁸

¹¹⁴ Kloosterarchieven, inv.nr. 20, fol. 100v, reg. 585. Iweke wordt in 1440 vermeld als wedman te Rasquert (ibidem, fol. 33v, reg. 195).

¹¹⁵ Latere genealogen noemen haar als erfdochter te Pieterburen ('filia unica ac haeres in St. Petersbuiren'; A. Pathuis, 'De Fritema-groep in het Museum voor Oudheden te Groningen', *De Nederlandsche leeuw*, LIII (1935) 36). Haar vader was echter landbouwer aldaar, schijnbaar zonder enige adellijke connecties.

¹¹⁶ Zijn erfgenamen worden in 1484 vermeld als gegoed te Fransum (Reg. Feith 1484.7); over zijn erfenis wordt in 1485 getwist tussen Reiner aan de ene kant en Tyasse Syboltsma en zijn zusters, Ebele Ukema en zijn broers, Yesele Pawinge en Wye [Ywe?] Bruninge aan de andere kant (*Warfsconstitutiën en oordeelen*, 112); hun verwantschap wordt helaas niet duidelijk. Volgens Jancko Douwema had hij geen recht op Old Luersemaheerd, die uit deze erfenis aan Reiner werd toebedeeld door hulp van Rempt Jensema (blijkbaar als grietman?) (Douwema, *Geschriften*, 516; Hs. Doys, III, p. 134). Swane Fripema en haar kinderen wordt vermeld in 1449 als gegoed te Feerwerd, nabij land van Alger Luersema (Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 43r, reg. 257, als 'Swane Vypama').

¹¹⁷ Alma, 'De Ommelander ridderschap', 41.

¹¹⁸ *Warfsconstitutiën en oordeelen*, 155.

Boele Fripema vinden we voor het laatst vermeld in 1516.¹¹⁹ De familie noemt zich vanaf deze generatie consequent Fritema en splitst zich in een Friese en een Ommelander tak. De zoon Iwe huwt een erfdochter van Louw Donia te Sneek en maakt carrière in Friesland. Zijn nageslacht speelt later nog wel een rol in de Ommelanden en de stad, maar niet meer in het Westerkwartier. De Ommelander tak stamt vermoedelijk van Reiners derde zoon, Menne Fritema. Deze was in 1508 redger te Ten Boer en exploiteerde in 1540 nog de voorvaderlijke Fritemaheerd tezamen met zijn Friese broer.¹²⁰ In 1546 leeft hij nog, maar vóór 1549 zal hij zijn overleden, evenals zijn weduwe Atte N.N.¹²¹ Zijn zoon was Reiner Fritema, gehuwd met Bernier, dochter van Harmen Jarges op Alma te Bedum. Reiner wordt vermeld als dijkrechter in 1557 en wordt van 1561 tot 1563 mede gedeputeerd om het dijkrecht van Humsterland op te stellen.¹²² Zijn zoon Boele heet in 1601 hoofddeling in Humsterland,¹²³ zijn dochter Atte huwde Tjaert Broersema te Zuidhorn en zijn zoon Menne Fritema de stad-Groningse Wemele Clant. Ook de Ommelander tak werd ondubbelzinnig als behorend tot de Ommelander adel beschouwd.

Fritsinghe

Slechts enkele leden van dit geslacht zijn bekend. Here Fritsema wordt vermeld in 1474.¹²⁴ Hij zou de vader kunnen zijn van Rempt Fritsinghe, die in 1495 betrokken is bij een overeenkomst betreffende de rechtsomgang van Oldehove¹²⁵ en door Douwema wordt genoemd als een van de Westerkwartierder edelen die in 1498 naar Westerlauwers Friesland vluchtte. In 1510 is hij grietman van Humsterland en in 1514 is hij aanwezig bij het overleg te Selwerd met andere leden van de Ommelander adel.¹²⁶ De Fritsingheheerd te Barwerd was later in handen van de familie Broersema.¹²⁷ Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Bruen Broersema gehuwd was met Rempts dochter. Een generatie later, in 1526, komt Here Fritsinghe voor,¹²⁸ vermoedelijk identiek met Bruens zoon Here Broersema. Ook zijn broer Pabe Broersema wordt in 1552 als Fritsinghe vermeld.¹²⁹ 'Fritsingehues' te Barwerd wordt nog in de tweede helft van de zestiende eeuw genoemd als eigendom van de familie Broersema.¹³⁰

¹¹⁹ Alma, 'Schattingen en jaartax', 188.

¹²⁰ Alma, 'Het schatregister', 78. Op zich is er geen doorslaggevende reden om Menne tot stamvader van de Ommelander tak te maken en niet zijn broer Boele. Beide namen komen onder de kleinkinderen voor. Er wordt voor Menne gekozen, omdat Boele vrij jong overleden lijkt te zijn.

¹²¹ Op 22 oktober 1546 verblijft Menne in Friesland (HJK, inv.nr. 52, p. 102). In de dijkrol van de Nije Slachte van omstreeks 24 augustus 1549 komt hij niet meer voor, maar wel zijn zoon Reiner. In diezelfde dijkrol is sprake van land dat de kinderen van Derck Coenders en Joest Gaikinga († 1539-1542) van zal. Atte Fritema gekocht hebben (Alma, 'Dijkrollen', 130-131). Daar de naam Atte twee generaties later weer verschijnt, is het aannemelijk dat Atte als weduwe van Menne (of eventueel Boele) Fritema, kort vóór 1549 dit land verkocht heeft.

¹²² Archief Dijkrecht van Humsterland, inv.nr. 2 en 3.

¹²³ HJK, inv.nr. 1685.

¹²⁴ Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 43v, reg. 578 ('Heere Frytsama').

¹²⁵ *Claveboeck*, 180.

¹²⁶ *Claveboeck*, 177; Alma, 'De Ommelander ridderschap', 41.

¹²⁷ Formsma, e.a., *De Ommelander borgen*, 313.

¹²⁸ *Warfsconstitutiën en oordeelen*, 141.

¹²⁹ Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 34, noot 77, en 494.

¹³⁰ HJK, inv.nr. 53, fol. 10r; vgl. HJK, inv.nr. 80.

Froma

Personen met de naam Froma vinden we in het Westerkwartier vanaf halverwege de vijftiende eeuw, zonder dat een genealogisch verband te geven is. Sywert Frouwema is in 1466 keder (grietman) van Humsterland.¹³¹ De latere naamdragers Froma zijn te onderscheiden in twee verschillende geslachten. Het ene geslacht stamt uit het huwelijk van Balle Froma († ca. 1516) en Eiske Scheltekema († 1540). Hun zoon¹³² Ballo Froma († 1576) heet op zijn grafzerk in de kerk van Wirdum hoofdeling te Wirdum, Slochteren, Ten Boer en ‘op de Middellrugewart’.¹³³ Tijdens zijn leven heet hij doorgaans enkel hoofdeling te Wirdum en zijn nazaten waren nauwelijks meer op het Westerkwartier georiënteerd.

Kleinzeegel van Ballo Froma, 1538
(Familiearchief Ewsum, inv.nr. 112; foto: Groninger Archieven)

Zegel van Gerke Froma, 1547
(Familiearchief De Marees van Swinderen, inv.nr. 2; foto: Groninger Archieven)

Het tweede geslacht stamt uit de familie Hillema. Lubbe Hillema's zoon was Schelte Froma. Deze huwde eerst Eva Schensema, weduwe van de stad-Groninger Frans Huinge, en vervolgens Teteke ter Lane, weduwe van Gaelke Panzer.¹³⁴ Uit Scheltes laatste huwelijk sproot een dochter Eva Froma, gehuwd met Coppen Jarges te Saaksum; uit zijn eerste huwelijk stamt de zoon Gerke Froma († ca. 1550), die waarschijnlijk op zijn grafzerk de titel hoofdeling voerde.¹³⁵ Hij huwde Sitie Aikema; hun zoon Melle Froma huwde Elisabeth, dochter van Edzart Rengers, hoofdeling ten Post, en hun dochter Bele trouwde met Hendrick Clant, ook hoofdeling aldaar.¹³⁶ Deze

¹³¹ Warfsconstitutiën en oordeelen, 16, 39, 98 en 99.

¹³² Mogelijk was nog een dochter van hen Luwe Froma, gehuwd met Ubele Tassema. Zie verder Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 257, 469.

¹³³ GDW, nr. 492.

¹³⁴ Gen. Verz., inv.nr. 306.

¹³⁵ R. Alma, 'De Navorscher', *Groninger kerken*, XXII (2005) 21-22.

¹³⁶ Voor de latere generaties, zie ook Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 255-259.

namen geven aan dat deze tak van de Froma's in de tweede helft van de zestiende eeuw *ebenbürtig* geacht werd aan de Ommelander adel. De huwelijken van de eerdere generaties laten ruimte voor twijfel. Van de Schensema's, Ter Lanes en (deze) Hillema's is in die periode te weinig genealogisch bekend om hun status nauwkeurig te bepalen. De familie Huinge is een oeroud stad-Groninger geslacht, terwijl de Pansers in het begin van de zestiende eeuw voor het voetlicht verschijnen. Deze laatsten waren overigens ook verwant met de familie Luersema.

Al met al blijven beide families een twijfelgeval, zoals er in de Ommelanden meer families zijn die op de grens van adel balanceren aan het begin van de zestiende eeuw. Of hun latere positie mede teruggaat op een oudere aanzienlijke afstamming blijft vooralsnog onduidelijk.

Gaikinga

De familie Gaikinga was reeds in de veertiende eeuw een geslacht van belang in Middagerland. De kroniek van Aduard noemt abt Fredericus Gaikinga († 1350) een edel hoofdeling, geboren nabij het klooster uit het huis van de Gaikinga's.¹³⁷ Een (achter)neef van deze abt was Allert Gaikinga, wiens landen in 1407 ingelaten worden in het Aduarderzylvest. Dat hij hiervoor een afzonderlijke overeenkomst met het zylvest sloot, geeft aan dat het een aanzienlijk aaneengesloten gebied moet zijn geweest. Vóór 1449 overleed hij met nalating van tenminste vijf kinderen: Frerick, Hidde, Focke, Eme en een dochter Biwe, gehuwd met een verder onbekende Ripertsma. Frerick Gaikinga wordt vermeld tussen 1428 en 1445 en komt voor als hoofdeling te 't Zandt in Fivelgo.¹³⁸ Vermoedelijk had hij deze positie te danken aan zijn echtgenote. Opmerkelijk is dat hij, ondanks deze duidelijk Ommelander achtergrond, een nauwe relatie tot de Utrechtse bisschop bezat; opmerkelijk omdat de Ommelanden tot 1559 onder het bisdom Munster vielen.¹³⁹ Van Frerick is alleen een dochter Reneke bekend, die non werd in het klooster Selwerd. Frericks broer Focko wordt vermeld als kerkvoogd en buur van Zuidhorn, terwijl Eme in 1466 wedman te Dorkwerd was; opmerkelijk weinig aanzienlijke functies, die we bovendien in de vijftiende eeuw zelden bekleed door leden van hoofdelingenfamilies vinden. De familie wordt voortgezet met Allert Gaikinga, denkbaar een zoon van Focke, die in 1503 wordt vermeld als hoofdeling op Gaikingadijk (onder Wierum)¹⁴⁰ en huwde met Frouke, dochter van Claes Cater, hoofdeling te Bedum en Huizinge. Een zuster, Sitie, zal moeder geweest zijn van Melle en Focke Aikema.

Allert Gaikinga was na 1498 een van de weinige Ommelander hoofdelingen die de stad-Groninger partij aanhing. In 1499 is hij met twee abten aanwezig op een dag-

¹³⁷ H. Brugmans, 'De kroniek van het klooster Aduard', *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht*, XXIII (1902) 55: 'nobilis capitaneus, natus juxta monasterium hoc ex domo Gaykemannorum.'

¹³⁸ UB Groningen, Ms. 258, fol. 172v (25 mei 1444) en fol. 96r (gedateerd Ludgeri 1457, maar vermoedelijk is 1447 bedoeld). In 1439 wordt Focke Schulte(ma) nog als zodanig vermeld; vanaf 1476 treffen we de familie Ompteda in die hoedanigheid aan.

¹³⁹ In 1437 wordt de pacht van een hofstede bij het Martinikerkhof te Groningen op bisschoppelijk gebied verlengt (S. Muller, *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht* (Utrecht, 1919) nr. 2944). Hij pacht dit vermoedelijk reeds in 1428 (HA Farmsum, inv.nr. 841, reg. 50). In 1437 wordt aan Geert Bezuden een vrijgeleide gegeven om bij de bisschop te komen inzake een kwestie die Fredric Gaykinge namens hem aangebracht heeft, blijkbaar toen hij te Vollenhove verscheen om de pacht aan te gaan (Het Utrechts Archief, Bisschoppelijk archief, inv.nr. 371^I, fol. 108r).

¹⁴⁰ 'Allart Gayckema, hovelynck van Gaykinghe dyck'. Reg. Feith 1503.46.

vaart te Woerden namens de Ommelanden die, volgens Benninge, ‘goed verbundes weren’, dat wil zeggen de stedelijke partij aanhingen.¹⁴¹ Allert had twee dochters, Sweder en Biwe, en drie zonen, Hendrick, Frerick en Johan. Sweder bleef vermoedelijk ongehuwd, hoewel haar oudtante Liefke van Dulck in haar testament de wens had uitgesproken dat zij de achterneef van haar man, Sweder Wicheringe, zou huwen; Biwe trouwde met de stad-Groninger Johan Schaffer. De oudste zoon Hendrick Gaikinga liet uit zijn huwelijk met de stad-Groninger Hille Wicheringe, dat door zijn vroegtijdige dood minder dan vijf jaar duurde, geen kinderen na. Zijn broer Frerick was gehuwd met Remke Meinige anders Doema, waaruit drie kinderen werden geboren: de dochter Joest huwde in 1538 de stad-Groninger Derck Coenders, de dochter Frerick huwde Rempt Jensema en de zoon Hendrick overleed kinderloos vóór 1542. Het vijfde en jongste kind van Allert Gaikinga, Johan, zette het geslacht voort. Hij wordt als hoofdeling te Zuidhorn vermeld vanaf omstreeks 1530,¹⁴² was grietman van Langewold¹⁴³ en huwde Abele Lewe, dochter van Harmen Lewe. Hun zoon Allert huwde in 1548 Eweke Clant (dochter van Doeke Clant en Beteke Jensema), die hem het huis Ter Borg in Warfhuizen aanbracht,¹⁴⁴ en ook hun kinderen huwden meest binnen de Ommelander adel.

Harkema

De familie Harkema¹⁴⁵ stamt uit Kollumerland. Van Sicke Harkema, die in 1493 een akte zegelt, is een fraai zilveren zegelstempel bewaard gebleven.¹⁴⁶ Zijn kinderen worden in 1505 onder de edelingen van Kollumerland vermeld.¹⁴⁷ Tot deze kinderen zal Here gerekend moeten worden, die zich blijkbaar in de Ommelanden vestigde. In 1505 wordt hij als hoofdeling genoemd,¹⁴⁸ in 1510 is hij grietman van Humsterland en in 1514 van Langewold. In dit laatste jaar is hij aanwezig bij het overleg te Selwerd met andere leden van de Ommelander adel.¹⁴⁹ Here was, net als later zijn dochters, gegoed te Lutjegast¹⁵⁰ en was gehuwd met Teteke, een kleindochter van Menne Doema, hoofdeling te Feerwerd. Zij overleden vóór 1520 met nalating van twee dochters, Ursel en

¹⁴¹ Benninge, ‘Chronickel’, 30.

¹⁴² Arch. Gerkesklooster, inv.nr. 105, reg. 182 (ca. 1530); Hs. Doys, III, p. 142, nr. 43 (1536); HA Nienoord, inv.nr. 44 (1543).

¹⁴³ Onder meer in 1543 (HA Nienoord, inv.nr. 44).

¹⁴⁴ Formsma, e.a., *De Ommelander borgen*, 460.

¹⁴⁵ Een van de vele geslachten van die naam. Het aantal vermeldingen van Harkema's in het Fries-Groninger grensgebied vanaf de late vijftiende eeuw is enorm, zonder dat eenduidig bepaald kan worden wie tot welke familie hoorde. Met dank aan Reid van der Ley te Groningen, die de vele door hem en Nell Elema verzamelde gegevens ter beschikking stelde.

¹⁴⁶ RAF, Arch. Gerkesklooster, inv.nr. 47, reg. 52; J. Zijlstra, ‘Corpus van de in Friesland gevonden middeleeuwse zegelstempels’, *De vrije Fries*, LXXV (1995) 48-49.

¹⁴⁷ Winsemius, *Chronique*, 402.

¹⁴⁸ Enige Saksische bevelhebbers ‘mit 5 offte 6 hovelingen als benaeme Jemme Heer Ewesma, Gelef toe Heerwei, Tiaert en Garbert Meckema, geboeders, Botto Branda, en Heere Harkema, mit 2 offte 3 hondert huisluiden’ en nog tweehonderd krijgsknechten trokken rond Pinksteren 1505 via Aduard naar Groningen op (Benninge, ‘Chronickel’, 67). De stad-Groninger troepen die zich in Kollumerland ophielden, plunderden op hun beurt de goederen van Here en zijn – verder onbekende – zuster, omdat hij zich met de Saksische troepen te Aduard bevond (*ibidem*, 68). De genoemde hoofdelingen zijn allen Friezen.

¹⁴⁹ Hs. Doys, III, p. 140, sub nr. 30 (tezamen met Lude Hayema, als oorkonders van een akte betreffende een erfscheiding tussen Alger Bruninge en Tette Luersema) en Alma, ‘De Ommelander ridderschap’, 41.

¹⁵⁰ Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 277. Hij was mogelijk verwant aan de familie Sappema in Lutjegast, die op haar beurt verwant was aan leden van de Friese families Sythiema en Aylua.

Anna, die dan tantezeggers van Reinouw, vrouw van Focke Aikema, blijken te zijn.¹⁵¹ Ursel huwde de Fries Schelte Scheltema, wiens broer Gabbe door Jancko Douwema als edelman aangeduid wordt.¹⁵² Anna Harkema werd echtgenote van Claes Clant, zoon van de stad-Groninger burgemeester Lubbert Clant. Claes wordt in 1541 als hoofdeling te Grijpskerk aangeduid en is later grietman van Nieuwkrusland en Kollumerland.¹⁵³ In de loop van de zestiende eeuw zijn er zeer vele Harkema's, van wie sommigen in het begin van de zeventiende eeuw als adellijk beschouwd werden, maar of er een relatie tot de bovengenoemden was en, zo ja, hoe deze lag, is nog niet bekend.¹⁵⁴

Jensema

De stamvader van de Jensema's was Sjade Jensema, vermeld tussen 1439 en 1460.¹⁵⁵ Zijn zoon Rempt huwde in 1476 Bawe, dochter van Hidde Ailkema, hoofdeling te Rasquert. Rempt wordt in 1476 en 1492 vermeld als hoofdeling. Dat Rempt Jensema over een netwerk beschikte dat al vroeg de grenzen van Humsterland oversteeg, blijkt niet alleen uit de naam van zijn vrouw, maar ook uit de doopgetuigen van zijn kinderen in het laatst van de vijftiende eeuw.¹⁵⁶ Een zuster van Rembt, Itke, was gehuwd met een verder onbekende Fritema:¹⁵⁷ zijn dochter Habbe Jensema was gehuwd met Alger Bruninge.

Rempt was een van de door Douwema genoemde adellijke ballingen uit het Westerkwartier die zich in 1498 naar Westerlauwers Friesland begaf. In de strijd in de jaren die daarop volgden, lijkt hij een rol te hebben gespeeld aan de anti-stedelijke zijde met de rest van de Ommelander ridderschap. In 1514 is hij aanwezig bij het overleg te Selwerd met andere leden van de Ommelander adel.¹⁵⁸ Zijn zoon Hidde vinden we pas

¹⁵¹ Hs. Doys, III, p. 141, nr. 36, waar sprake is van de scheiding van de erfenis van Remke en diens zoon Pieter tussen Alger Bruninge, namens zijn zuster Hille Luersema, en 'Heere Herckema ende Thette wijders naegelaettene kinderen'. Voor 'wijders' zal 'Reijders' gelezen moeten worden, wat haar ongetwijfeld identiek maakt aan Teteke, dochter van Remke op Zuurdijk, die in 1497 trouwde met Menolt Reider (De Haan Hetteema en Van Halmael, *Stamboek*, II, 65); blijkbaar is zij in tweede huwelijk met Here Harkema gehuwd. Ursel en Anna Harkema worden overigens doorgaans als zusters van Here aangeduid, maar op grond van de chronologie zullen zij diens dochters zijn.

¹⁵² Douwama, *Geschriften*, 149.

¹⁵³ HJK, inv.nr. 40.

¹⁵⁴ Aulus van Harckama, grietman van Visvliet († 1652), heet op zijn grafzerk te Augustinusga jonker en hoofdeling te Westerdijsen en Ruigewaard. Op de klok aldaar uit 1617 wordt hij 'yoncker' genoemd (*Grafchriften en andere genealogische en heraldieke merkwaardigheden in en om de kerken tussen Flie en Lauwers*, (5 dln.; Leeuwarden, 1950-1969) I), net als op een klok te Visvliet uit 1630 (Pathuis, *Groninger gedenkwaardigheden*, nr. 3888d). Hij voerde een geheel ander wapen dan de nazaten van Sicke Harkema. Van Tjaert Harkema, grietman van Langewold in 1502, kan men vermoeden dat hij een broer van Here was, maar meer aanwijzingen dan zijn achternaam en het grietmanschap zijn er niet. In 1573 bezitten Lieuwe, Balling, Ept en Romme Harkema land in Achtcarspelen waarnaast land van Anna Harkema, weduwe van Claes Clant, ligt (RAF, Rechterlijke Archief Achtcarspelen, inv.nr. C 1, d.d. 25 juni 1573) en in 1561-1562 koopt Wiger Harkema land te Buitenpost van Claes Clant (RAF, Rentmeestersrekeningen, dl. XXIII 1561-1562 en XXVIIa 21). Dit zou op een familierelatie kunnen wijzen, maar ik deed er geen nader onderzoek naar. Van de Harkema's die in de Ommelanden voorkomen (zie ook Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 277-287), heb ik geen aanwijzingen dat zij verwant zijn.

¹⁵⁵ Hij verkoopt in 1439, tezamen met Asse ten Horne en haar zoon Menolt, land aan Focke Asinga (hoofdeling te Warffum) en Auke (FA Lewe, inv.nr. 49, nr. 13). Hij wordt als scheidsman en medezegelbaar van oorkonden aangetroffen in 1453 (Reg. Feith 1453.8), 1457 (UB Groningen, Ms. add. 302) en 1460. Deze laatste akte betreft een erfscheiding van de gebroeders en zuster Bruninge (Hs. Doys, III, p. 141, nr. 35).

¹⁵⁶ In 1490 zijn bij de doop van Hille Jensema aanwezig de stad-Groninger burgemeester These Jarges, Biwe in den Ham, vrouw van Asinga to Rasquert, hoofdeling te Loppersum, en Peie Entens, vrouw van de stad-Groninger Bartolt Entens en dochter van Asinga to Harsens, hoofdeling te Middelstum. Bij de doop van Hidde Jensema in 1497 zijn aanwezig Hilbrant Entens, hoofdeling te Middelstum, de pastoor van Oldehove en Sitie Aikema. (HA Nienoord, inv.nr. 690).

¹⁵⁷ *Warfsconstitutiën en oordelen*, 155; zij wordt in 1534 vermeld als tante van Hidde Jensema.

¹⁵⁸ Alma, 'De Ommelander ridderschap', 41.

postuum vermeld als hoofdeling, maar diens zoon Rempt wordt vanaf 1560 regelmatig als zodanig aangeduid. Van de Jensema's is het boven alle twijfel verheven dat zij deel uitmaakten van de Ommelander adel, zodat we hier niet verder op alle huwelijken en functies van de leden hoeven in te gaan.

Luersema

Over geen vijftiende-eeuws Westerkwartierder geslacht zijn we zo goed ingelicht als de familie Luersema.¹⁵⁹ Als stamvader kunnen we beschouwen Alger Luersema, die vermeld wordt in 1406.¹⁶⁰ Hij zal twee zoons gehad hebben. De ene zoon, wiens naam niet bekend is, heeft vermoedelijk Old Luersemaheerd te Beswerd geërfd en nagelaten aan een dochter Swane, die huwde met een Fripema, waarna de heerd vererfde op Reiner Fripema (zie onder Fritema). Algers andere zoon, Rempt, wordt vermeld tussen 1420 en 1449 en huwde Hille N.N., die als weduwe nog voorkomt in 1451.¹⁶¹ Zij hadden een dochter Vrede, vermeld in 1460,¹⁶² en een zoon Alger, vermeld 1449-1460 en vóór of in dat laatste jaar gehuwd met Kunne N.N.¹⁶³ Als weduwe wordt Kunne op de klok van Feerwerd vermeld, wat op een bijzondere positie wijst.¹⁶⁴ Hun zonen waren Sicke en Rempt Luersema en hun dochter was Hille.¹⁶⁵ De twee broers worden vermeld in 1487 in verband met goederen te Feerwerd.¹⁶⁶ Sicke overleed op 1 mei 1493.¹⁶⁷ Rempt Luersema was zijlrechter in 1489¹⁶⁸ en huwde Tette N.N.,¹⁶⁹ uit welk huwelijk één dochter bekend is, eveneens met de naam Tette. Zij huwde de bekende Jancko Douwema, door wie wij over een aantal van haar verwanten ingelicht worden. De toenaam van Tette, echtgenote van Rempt Luersema, is niet bekend, maar wel kennen we een aantal familieleden van hun dochter die mogelijk via Tettes zijde verwant

¹⁵⁹ De stamboom in De Haan Hettema en Van Halmael, *Stamboek*, I, 98, is tamelijk waardeloos. De belangrijkste bouwstenen voor de genealogie worden gevormd door een inventaris van stukken uit de families Douwema en Luersema die nog in de zeventiende eeuw bijeen waren (Hs. Doys, III, p. 139-154 ter), aangevuld met de opmerkingen van Jancko Douwema over de verwanten van zijn vrouw en de opmerkingen van De Haan Hettema en Van Halmael, *Stamboek*, II, 65, op grond van inmiddels verloren gegane stukken. De onbetrouwbaarheid van deze laatste opmerkingen maken sommige reconstructies overigens wankel.

¹⁶⁰ Hs. Doys, III, p. 139, nr. 1.

¹⁶¹ Ibidem, nr. 1-9.

¹⁶² Ibidem, nr. 11.

¹⁶³ Ibidem, nr. 8, 9, 11; in 1449 is hij gegoed te Feerwerd nabij land van Swane Fripema en haar kinderen (Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 43r, reg. 257). Het afschrift van de akte van 1460 noemt haar Kenne, maar dat is waarschijnlijk fout. Haar zuster Asse zal gehuwd zijn geweest met Menne Doema.

¹⁶⁴ Slechts zelden worden vrouwen op klokken genoemd. De klok, die tegenwoordig in Oostum hangt, geeft letterlijk de tekst: 'Her Johan van Gog kerkher, Menne Doinck, Kunne Lursamenc unde Bole woghede veren' (Pathuis, *Groninger gedenkwaardigheden*, nr. 316). Kunnes naam is door een misgieting vervormd. De tekst lijkt aan te geven dat Kunne zelf kerkvoogd was, wat zeer uitzonderlijk is. Vrouwelijke functionarissen komen in de Ommelanden een enkele keer voor in zeer aanzienlijke families. De vermelding wijst er in elk geval op dat Alger Luersema vóór 1466 overleden zal zijn.

¹⁶⁵ Gehuwd met Remke te Zuurdijk (zie onder Doema).

¹⁶⁶ Hs. Doys, III, p. 140, nr. 19. Op [dinsdag vóór Ludgeri] 1487 wordt een uitspraak gedaan tussen de gebroeders Rembert en Sicke Luersema en de erfgenamen van 'Here toe Sijamerte' (Hs. Doys, III, p. 140, nr. 21). Vermoedelijk is met 'Sijamerte' in dit corrupte afschrift de buurschap Bauwerd bedoeld.

¹⁶⁷ Pathuis, *Groninger gedenkwaardigheden*, nr. 317. Zijn grafzerk is bewaard gebleven.

¹⁶⁸ HA Farmsum, inv.nr. 90, fol. 24; HA Farmsum, inv.nr. 89, fol. 215.

¹⁶⁹ Hs. Doys, III, p. 140, nr. 19, 21.

Grafzerk van Sicke Luersema in de hervormde kerk te Feerwerd, 1493 (foto; particuliere collectie)

zijn. Zo heet Houwe, vrouw van Sibolt Jankens te Feerwerd, haar nicht,¹⁷⁰ worden Menne Doema en diens zwager Jemme Alma haar neven genoemd,¹⁷¹ Rei(n)t Benninge haar neef¹⁷² en Botte Herbranda haar zwager.¹⁷³ Deze laatste komt in 1505 voor als hoofdeling en wordt in hetzelfde jaar als een van de twee 'edelingen' in Achtkarspelen genoemd.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Op 29 nov. 1507 treffen Janke en Tette een scheiding met Sibolt en Houwe (Hs. Doys, III, p. 140, nr. 27). Houwe, die Jancko een nicht van Tette noemt, bezat toen hij zijn 'Instructie an sijn wijff' schreef, nog de papieren betreffende de scheiding van Old Luersemaheerd tussen olde Rempt Luersema en diens broer; zij zal dus van vaderszijde verwant kunnen zijn (Douwama, *Geschriften*, 516). Sybolt toe Ferwert wordt reeds in 1501 als getuige vermeld (Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 42r, reg. 886). Dat haar man Sibolt Jankens was, blijkt elders (Douwama, *Geschriften*, 142-143). Sibolt zal een zoon zijn van Janke Sibolts en Aleke, echtelieden te Feerwerd, die vermeld worden in 1473 (Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 41r, reg. 563) en (als 'Jancke toe Ferwert') tussen 1498 en 1503 (ibidem, fol. 42r, reg. 911, fol. 42v, reg. 922; FA Lewe, inv.nr. 751, reg. 54).

¹⁷¹ Douwama, *Geschriften*, 511, 545. De precieze relatie is niet duidelijk. Tette Luersema's oudtante was de tweede vrouw van de grootvader van Menne en Jemmes vrouw. Dat schept geen bloedverwantschap, maar misschien dat deze relatie wel de reden was voor Jancko om van neven te spreken.

¹⁷² Hs. Doys, III, p. 142, nr. 44.

¹⁷³ Douwama, *Geschriften*, 514. Met hem heeft Tette veel land mandelig, onder andere te Zuurdijk ('Oetherdijck'), Niehove, Den Ham en 'to Hiddema'. Dit laatste betreft een (voormalig?) steenhuis te Ezinge, dat blijkbaar rond 1500 in vele verschillende handen van verwanten is geraakt. Botte Herbranda en zijn vrouw Olsck verkopen op 28 dec. 1513 land in Hiddemaheerd te Ezinge aan Jancko en Tette (Hs. Doys, III, p. 141, nr. 43). Ook Johan Gaikinga blijkt in 1536 in dezelfde heerd geland te zijn (Hs. Doys, III, p. 142, nr. 43), net als Tettes neef Reint Benninge in hetzelfde jaar (Hs. Doys, III, p. 142, nr. 44), Iwe Herbranda in 1537 (Hs. Doys, III, p. 142, nr. 45) en Alle to Hardeweer in 1544 (Hs. Doys, III, p. 142, nr. 49). In de genoemde jaren verkopen dezen hun aandeel aan Tette. Ten slotte maakt haar zoon Rempt Douwema in 1546 een scheiding met Iwe Herbranda over de aanspraken die deze nog had op Hiddemaheerd (Hs. Doys, III, p. 143, nr. 50).

¹⁷⁴ Benninge, 'Chronickel', 67 (hij wordt hier te midden van een aantal Westerlauwerse hoofdelingen vermeld, onder wie Here Harkema) en Winsemius, *Chronique*, 403.

Jancko's zoon Douwe van Douwema heet hoofdeling te Feerwerd in 1566.¹⁷⁵ Over Jancko Douwema's neef Tjepke is hiervoor gesproken onder het kopje Benkema.

Poppema

Op 27 april 1492 worden door 'de stadt ende die lande van Gronnyngen' in een bepaalde kwestie achttien geestelijke en wereldlijke personen afgevaardigd. Uit het Westerkwartier betreft dit de hoofdelingen Rempt Jensema en Sicke Poppema.¹⁷⁶ Sicke Poppema wordt als grietman in Langewold vermeld in 1454, 1459, 1466 en 1479 en als dijkrechter van de Nije Slachte (ten zuiden van Humsterland) in 1492.¹⁷⁷ In 1459 zegelt hij een akte tezamen met de pastoor van Lutjegast.¹⁷⁸ Hij bezat vermoedelijk land gemeenschappelijk met Rei(n)t Benninge.¹⁷⁹ De toevallige losse vermelding van Sicke Poppema als hoofdeling is er een goed voorbeeld van dat zich in de vijftiende-eeuwse bronnen verschillende Westerkwartierder hoofdelingen zullen verstoppem die we door gebrek aan aanvullend bronnenmateriaal niet als zodanig kunnen identificeren.

Reitsema en Grijp

Van de familie Reitsema zijn slechts spaarzame gegevens beschikbaar. Here Reitsema moet in 1445 samen met Ile Aikema hun aandeel in de Ikema-uiterdijken overdragen aan Bruen Broersema. Rixte en Ine Reitsema worden in 1448 vermeld.¹⁸⁰ Hun rechtsopvolgers – en wellicht ook nazaten – waren de gebroeders Johan en Harmen Grijp, afkomstig uit de stad Groningen. Johan liet twee dochters na: Fije, gehuwd met de Oostfries Edzart Valcke (wiens familie onder de naam Falck nog steeds tot de Nederlandse adel behoort), en Jeye, gehuwd met These Cater. De positie van de familie Grijp werd overgenomen door These Cater, die in 1538 hoofdeling te Grijpskerk heet,¹⁸¹ en vervolgens door zijn schoonzoon, de Friese Joest van Burmannia en diens nageslacht.¹⁸² Aan het eind van die eeuw werd Reitsema gekocht door Ursula Canter, weduwe Van Asschendorp. Zij en haar overleden man stamden uit recentelijk in de

¹⁷⁵ Hs. Doys, III, p. 146, nr. 65 (23 febr. 1566).

¹⁷⁶ FA Lewe, inv.nr. 49, nr. 52, reeds uitgebreider hiervoor besproken.

¹⁷⁷ De vermeldingen van 1454 (*Warfsconstitutiën en oordeelen*, 61) 1466 (*ibidem*, 101) en 1479 (HA Farmsum, inv.nr. 1099) noemen hem niet expliciet als grietman in Langewold, maar uit het verband en de namen van de procespartijen en zijn mederechter is op te maken dat hij grietman zal zijn namens Oosterdeel Langewold. In 1459 is hij medezegelaar van een verdrag tussen Gerkesklooster en de inwoners van Lutjegast, vermoedelijk ook in de hoedanigheid van grietman (Reg. Feith 1459.15). De vermelding van 1492 (Alma, 'Dijkrollen', 130) noemt hem als 'Sicke Poma'. Uit deze bron blijkt dat hij gegoed was in het gebied binnen de Nije Slachte in een perceel mandelig met Reint Benninge. Ook noemt deze dijkrol een Rembert Poma. In 1535 is sprake van Sicko Pomaheerd en Pomastede te Noordhorn en een stuk land aldaar, waaraan Sicko Poma grenst. In dezelfde akte worden de gebroeders Date en Ive Hayema als erfgenamen van Tiale Pome vermeld. Zij dragen deze en andere goederen over aan Harke Hayema in ruil voor onder andere diens deel van zal. Ipe Clinckema 'huisinge, hedinge, hovinge ende melckvalder' en Ulersmaheem, gelegen 'naest Ipe Clinckema hof', alles met de bijbehorende heerlijkheden en gerechtigheden (FA Van Iddekinge, ongeinventariseerd, in *vidimus* van 29 april 1614). Over Hayema zie ook Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 292-294. Dat Sicke Poppema en Sicke Poma identiek zijn, is overigens geenszins zeker.

¹⁷⁸ Arch. Gerkesklooster, inv.nr. 126, reg. 19.

¹⁷⁹ Alma, 'Dijkrollen', 132 (Sicke Poma).

¹⁸⁰ Zie Formsma, *Grijpskerk*, 11.

¹⁸¹ RAF, FA Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, inv.nr. 911.

¹⁸² Formsma, e.a., *De Ommelander borgen*, 144.

stad Groningen opgekomen geslachten. Hun zonen Joachim en Everhard werden rond 1605 door koning Jacobus I van Engeland in de adelstand verheven.

De stichter van de kerk te Grijskerk, nabij de Reitsemaheerd, was een vijftiende-eeuwse Claes Grijp, die op uit 1612 daterende gevelstenen, als ‘eedel’ en ‘nobilissimus’ wordt aangeduid¹⁸³, maar dat zegt meer over de pretenties van diens rechtsopvolger Van Asschen-dorp, dan over de historische Claes Grijp. De familie Grijp heeft overigens meer belangen in het Westerkwartier. Zo bezitten Johan en Harmen Grijp ook goederen in Vredewold en treedt Johan op als zegelaar bij een verkoop van goederen onder Marum.¹⁸⁴

Over de oorspronkelijke Reitsema's is te weinig bekend om hen, ondanks de positie van hun rechtsopvolgers dan wel nazaten, met enige zekerheid tot de Langewolder adel te rekenen.

Retkema en Hankema

Reiner Retkema heet in 1556 hoofdeling te Zuidhorn en is in 1538, 1549 en 1558 grietman van Langewold.¹⁸⁵ Hij woonde op Hankema te Zuidhorn, welk huis afkomstig was van zijn vrouw Hille, dochter van Tjasse Hankema. Reiner zelf was een zoon van Date Retkema en Hacke N.N., afkomstig uit Humsterland of de omgeving van Feerwerd.¹⁸⁶ Verder is van zijn voorgeslacht weinig bekend en is niet uit te maken of hij de hoofdelingentitel voerde op grond van zijn persoonlijke positie, zijn eigen afkomst of die van zijn vrouw. Van de familie Hankema zijn meer gegevens beschikbaar. Een Hille Hankema was in of kort vóór 1445 doodgeslagen door Melle Broersema (of een nauwe verwant). Jelle en Hille Hankema worden vermeld tussen 1444 en 1446.¹⁸⁷ Tjasse Hankema was vóór 1486 kerkvoogd te Zuidhorn. Hij zou gehuwd zijn geweest met Jelteke N.N. en tevens een zoon Steven hebben gehad.¹⁸⁸ Het is verleidelijk om het latere aanzien van de borg Hanckema te extrapoleren naar de vijftiende-eeuwse familie van die naam, maar we moeten toegeven dat er te weinig aanwijzingen zijn om zowel van de familie Retkema als Hankema uit te maken of zij vóór halverwege de zestiende eeuw een status had die die van andere eigenerfdengeslachten te boven ging.

Met Reiner Retkema is de familie vermoedelijk uitgestorven. Zijn dochter Ide, gehuwd met Pabe Broersema, erfde Hankema en gaf het door aan haar nageslacht.

¹⁸³ Pathuis, *Groninger gedenkwaardigheden*, nr. 1841 en 1842.

¹⁸⁴ HA Nienoord, inv.nr. 4 (1486), respectievelijk inv.nr. 7 (1490).

¹⁸⁵ Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 545-546.

¹⁸⁶ Hs. Doys, III, p. 141, nr. 35, in margine: ‘Datho Retkema (Reijner Retkema vaeder)’, Menno Duertsma en Rempt Menkema, voogden over Haye Thema, blijkbaar omstreeks 1510-1520. Een eerdere Date Retkema wordt reeds in 1445 vermeld in een proces tegen Rode Abele (*Warfsconstitutiën en oordeelen*, 17); in Saaksum vinden we zowel een Retkemaheerd als een Rode-Abelenheerd. In 1546 wordt Reiner Retkema met Coppen Jarges en de stad-Groningers Hendrick Ulger en Harmen Lewe vermeld als ‘kluftluijden den welcken de rechtingen toe Saexum toebehooren’ (*Claveboeck*, 178).

¹⁸⁷ *Warfsconstitutiën en oordeelen*, 6, 18, 26.

¹⁸⁸ Hs. Doys, III, 42: ‘Steven Hantkema een soon van Tijasse Hantkema ende Jeltke’, maar ik vond hier verder geen bevestiging van. Een Steven Tjassens wordt regelmatig vermeld in de jaren 1550-1559 (HJK, inv.nr. 52, passim), maar er is verder geen reden om aan te nemen dat hij de zwager van Reiner Retkema was.

Ukema

In 1392 is Gherbot Udekema hoofdeling te Noord- of Zuidhorn.¹⁸⁹ In de vijftiende en zestiende eeuw komen verschillende leden van deze familie voor, maar de informatie over deze naamdragers wijst nog niet op een status die verschilde van die van andere eigenerfde families.¹⁹⁰ De latere Ukema's stammen van Meine Feringe en zijn vrouw Tadde Ukema. Deze laatste wordt als weduwe op de torenklok van Noordhorn uit 1549 vermeld,¹⁹¹ wat erop duidt dat zij een dame van aanzien was. Haar nazaten Abel († 1622) en Cornelis Ukema († 1658) heten op hun grafzerken jonker en hoofdeling te Noordhorn.

Wiboltsma en Unema

Janke Unema, een neef van Jancko Douwema, was afkomstig van Blija en stamde uit een geslacht van Friese hoofdelingen.¹⁹² Na zijn huwelijk met Tet Wiboltsma omstreeks 1512 vestigde hij zich in de Ommelanden. Zijn vrouws huis op de Ruigewaard wordt door Sicke Benninge in 1522 omschreven als een 'hooftmans wooninge'.¹⁹³

Tet Wiboltsma was vóór haar huwelijk met Jancke Unema verloofd met een Lubbe Heddema. Toen dit huwelijk door Lubbes overlijden niet geconsumeerd kon worden, eisten Sicke en Luel Aikema de bruidschat terug.¹⁹⁴ Dezen moeten dus nauw verwant zijn geweest. Tets moeder zou een Gaikinga geweest zijn en haar grootmoeders een Bruninge, respectievelijk Aikema.¹⁹⁵ Als dat juist is, zou haar familie al in de tweede helft van de vijftiende eeuw deel uitmaken van het compacte adelsnetwerk dat wij in dit artikel signaleerd hebben.

Janke Unema 'tho Blije in Westerlant' is in 1514 aanwezig bij het overleg te Selwerd met andere leden van de Ommelander adel.¹⁹⁶ Net als Jancko Douwema bracht hij de meeste jaren daarna buiten zijn vaderland door. Zijn dochters huwden alle met niet-Ommelanders, die de eigendommen en rechten in de Ruigewaard erfden.¹⁹⁷

¹⁸⁹ OGD, nr. 826, 1392: 'Gherbot Udekama, hovedinc to Horm'.

¹⁹⁰ Feenstra en Oudman, *Een vergeten plattelandselite*, 509-515.

¹⁹¹ Pathuis, *Groninger gedenkwaardigheden*, nr. 435.

¹⁹² Zelf wordt hij hoofdeling genoemd door Benninge, 'Chronickel', 341, en in 1505 wordt hij onder de edelingen van Ferwerderadeel vermeld (Winsemius, *Chronique*, 402).

¹⁹³ Benninge, 'Chronickel', 341 en 380.

¹⁹⁴ Ommelander archieven, inv.nr. 54.

¹⁹⁵ Zo blijkt uit zijn in dit jaarboek tegenover het titelblad afgebeelde grafzerk te Blija. Vgl. De Haan Hettema en Van Halmael, *Stamboek*, II, 266, die het grootmoederlijke wapen aan de familie Bruninge toewijzen.

¹⁹⁶ Alma, 'De Ommelander ridderschap', 41.

¹⁹⁷ Formsma, *Grijpskerk*, 7-9, 20-25.